

ERDÉLYI MÚZEUM

XIII. kötet.

1896.

VII. füzet.

A Hunyadiak dicsősége fényes meteor-fulás a magyar történelem egén : ezer évünk huszad része, félszázad története az ő dicsőségüket hirdeti, zengi, magasztalja.

A *nagyapa* még alig bontakozik ki az ismeretlenség homályából; az *atyja* az »udvari katona« egyszerű rangjából önerejéből emelkedik az ország kormányzóság magas polczára : a *fiú* a legnépszerűbb király a országnak, kit a »nép szava«, a közvélemény ellenállhatatlan ereje emelt az Árpádok és Anjouk dicsőemlékű trónjára.

Nem a gyermek ifjúnak még alig létező érdemei előtt egyesült egy szívvé, lélekké az egész nemzet : atyja dicső emléke s bátyja gyászos vértanúsága tette őt királylává.

De az örökölt dicsfényt csakhamar túlragyogták saját tündöklő erényei. A míg hős atyja neve híressé, ünnepeletté vált az egész keresztény világ előtt s rettegett és félelmetes a világhódító útjában feltartóztatott ozmánság előtt: addig az igazságos nagy királyé első sorban itthon lett rajongó tisztelet tárgya, palotában és kunyhóban egyaránt. S miként itthon lángesze és nagy szíve beragyogta s melegeitette az ország tágas határait; kardja erejét érezték Krakkóban, Boroszlón, Prágában és Bécsben; Jajczánál Szabácsnál és Moldvában.

Tudomány-szeretete művészet tisztelete új világot tárt föl a magyar előtt: a szellem örökhatalmú birodalmát; s az udvarába sereglő külföldi tudósok, művészek seregével Budavárát tette az európai cultura és művészet egyik elsőrangú góczpontjává.

Valóban nagy és dicső volt Ő békében és harcban, itthon és a külföld előtt, magán életében, s a trón magaslatán egyaránt.

Ez magyarázza meg azt a varázst, melyet egyénisége kortársaira gyakorolt s azt az idők változásait túlélő kegyeletet, melylyel nemzete négy század zivatarai után is körülrajongja emlékéit.

Az ő igazi nagyságát nem annyira kortársai, mint a későbbi nemzedék látta a maga teljességében, midőn az utána bekövetkezett szomorú korszak Mohácshoz juttatá a hazát, a budavári fényes palota ormán a lófarkas zászlók lengtek s a magyar királyi trón idegen hatalmak versengése tárgyává lőn.

Az ő dicsőségét az idő nem moházta be, az ő nagysága a törpe utódok fölött még inkább kimagaslott.

A mi a francziának XIV. Lajos, a porosznak Nagy Frigyes, a lengyelnek Szobjeszki János, az oroszoknak Nagy Péter: az a magyarnak Mátyás király. A nemzet vágyainak, törekvéseinek élő megtestesülése.

És még ennél is több: a magyar nemzet összességének utolsó »véréből való vér« — *nemzeti királya*.

Ezért nem feledkezhetett meg hálás nemzete millenniumunk ünnepén Ő róla sem. Leróván kegyelete adóját az atya iránt, a Zimony vára falai közül a Duna hullámai fölött Nándorfehérvárra néző obeliszk felavatásával: kegyelettel zarándokol a romladozó egyszerű házhoz Kolozsvár Ó-várába, hol a dicső fiú világra jött s szülővárosa piacznán leteszi dicsőségét jelképező lovasszobra alapkövét, hogy hirdesse a késő századokra a magyar nemzet élő lelkiismeretét, háláját, kegyeletét a múlt iránt, bizalmát az ősi erényben s a jövő ezer évben!

Sz. L.

Mátyás és a renaissance.*

»Mennyivel nehezebb a királyokat, mint a magánembereket tanulmányozni!« kiáltott fel Aeneas Sylvius, a renaissance egyik legkitünőbb pápája, midőn megemlékezett a renaissance egyik legkitünőbb királyáról, a nápolyi Alfonzról. Annnyival nagyobbak tartotta őt magánál Sokratesnél is, amennyivel komolyabb volt a római a görögnél. A magyar humanisták is rajongtak érte. Midőn Mátyás király választatásának esztendejében, 1458-ban elhunyt, Janus Pannonius őt a mythologia valamennyi istene fölé emelte. Hiszen

»Ha Jupiter tetemének Dikte üregje a sírja,
Alfonz hamvai itt nyertek örök pihenőt;
És ha a mennyei várak egészen Jupiteréi,
Alfonz é meg az ég legmagasabb teteje.«

Mátyás király 1476-ban a renaissance-korszak ezen bálványozott alakjának leányát, az új királynak, Ferrantenak s a ferrarai I. Ercole feleségének, Leonorának nővérét vette el. A két asszony valósággal ellátta olasz tudósokkal a magyar király udvarát. Ezek a tudósok, a helyett, hogy a nápolyi Michel *Lazzetto* módjára beérték volna a magyaroknak az olaszok hazája érdekében tett dicsőítésével — mire, Otranto fölszabadítóival szemben, volt is oka a Storia della presa di Otranto trójának, — úgy tettek inkább, mint Ugolino de *Vieri*, vagy pedig *Corteggio* (Cortesius), ki 1498 hexameterben az idegen Mátyás magyar király hadi érdemeinek magasztalására fecsérelte lelkesedését:

»Trójai vérszről zeng az egyik, míg más a fivérek
Thébai fegyvereit dícséri s a jásoni Argót;
Bolygó csillagokat s plútói kevély birodalmat
És költött csodajelt hirdet költői ajakkal.
A miket önszemeink láttak: híres karod által

* Felolvasás az Erdélyi Irodalmi Társaságban, a Mátyás-szobor alapjának letétele előtt való napon, 1896. szept. 29.

Végzett dolgokat énekelünk, melyek érdeme téged
Élve az égbe emel s híred megvívja a mennyet!»

A humanisták afféle világpolgárok voltak, kik megalkudtak minden hatalommal s a nápolyi akadémia alapítójával, Pontanoval nyíltan hirdették, hogy a tudósnak egyetlen hazája a tudomány, mely nincs kötve sem helyhez, sem időhöz. Így csodálták az olaszok Mátyás nagy püspökét, ki útközben Plátót olvasgatta, »mintha nem is volna hegyentúli idegen, kik nem igen foglalkoznak nehéz tárgyakkal, hanem Athénben nőtt volna fel, Sokrates keze alatt.« Maga Janus visszhangozza Clio panaszát, mennyire elvadult a világ a középkorban s azt hiszi, hogy az elhagyott Múzsáknak le kell szállniok az alvilágba, hol árnyak gyanánt lézenghetnek. Hermes azonban megmutatja neki Itáliát, hol a tudós *Guarino* született, ki föltámasztja a halottakat s új életre kelti a művészeteket. Igaza volt *Vallán*ak. Róma elvesztette ugyan világi hatalmát, a nyelv fényes erejével azonban most is uralkodik a föld nagy részén. »S a hol római nyelv uralkodik, ott római állam van.« A humanista *Galeotti* sietett megjegyezni, hogy keresztény kortársai közül kizárólag latinul már csak a magyarok írnak. Mátyás úgy találta, hogy mégis megvan e latinkodásnak a maga haszna; mert népét hamarabb, biztosabban és általánosabban eltöltheti az olasz renaissance szelleme, mint másokat. Pomponius Laetus már 1471-ben örvendezett, hogy Mátyás udvarában egy második Olaszország születik, míg száz esztendő múlva Kolozsvárt Heltai Gáspár éppen azon bús-lakodott, hogy »Mátyás király Magyarországból Olaszországot akara csinálni« s ebben »egy olasz menyecske változtatta meg a hatalmas királyt«, az »hajszogatta« mindenre.

Aeneas Sylvius, a humanista pápa is úgy magasztalta Mátyás atyját, a nagy Hunyadi Jánost, hogy dísze nemcsak a magyaroknak, hanem az oláhoknak is, az olaszok rokonainak. Az oláhok beszéde, a humanista pápa szerint, ma is római, de úgy megváltozott, hogy az olasz alig értheti meg. Egy másik olasz, *Bonfini*, a magyarok történetéről írt könyvébe is beviszi az oláhok római eredetének elméletét. S míg III. Frigyes római császár lenézte a magyar és cseh királylyá lett oláht, *Bonfini* őt még a római császárságra is alkalmasnak tartotta, mert az oláhok a rómaiak ivadéakai, Mátyás király maga a Róma alapítása idejében élt Valeriusok nemzetségének

Corvinus-csaladjából származik s Horvátországot maig erről a családról nevezik Corvatiának. Őse az a Corvinus Messala Valerius, ki Pannoniát Róma számára elfoglalta. Apulum, Sarmisegethusa és Aquincum római feliratos kövei, melyeket a nagy királynak s atyjának építkezései megbolygattak, nem szólhattak azon föltevés ellen, hogy Magyarország valóban klasszikus föld s az oláh nyelvnek az olaszra emlékeztető csengése meggyőzte a humanistákat, hogy maga a nép is Róma ivadéka, s Erdély klasszikus terület. »Ti — szólt a különben tősgyökeres Szilágyi Mihály Mátyás megválasztásakor az erdélyiekhez — a fenséges Mátyás urat a ti körötökben láttatok születni, *házi isteneitek* között növekedni és fölserdülni s így másoknál nagyobb örömujjongással nevezhetitek őt a magatokénak.«

Mindennek a klasszikus eredet adott értéket; s ha Bonfini rómaiává tette a Hunyadi-családot, Thuróczy viszont azt találgatja, hazája fővárosát hogyan alapította Priamus trójai király unokája, Paris fia, Frankó. Mátyás tudósai, az éppen akkor divatba jött módon, már gyűjtötték a római korban faragott kövek feliratait s a nagy király idejéből az Antiquus-, Bonfini-, Appianus- és Justinianus-féle gyűjtemény száznál több ilyen feliratot tartalmazott. A humanistákat azonban a stilus lapidarisnál mégis csak jobban vonzotta Liviusnak és iskolájának retorikus előadása, melyet utánozva ragyogtathatták szép irályukat. Nyelvben rómaiak lévén, szellemben is azoknak kellett lenniök.

Mátyás udvarában egykor szoba jöven, Livius miként írja le két párt fejének, Brutus consulnak s Tarquinius volt király fiának, Arunsnak párbaját, a király visszakívánta ezeket az időket, hogy ilykép derithessék ki, kik valóban nagyra termett emberek. 1470. július 24. egyrészt Livius leírásának hatása alatt állt, midőn elfogadta a Podjebrád cseh királylyal való párbajt. S a ki gyermekkorában hallva, olvasva, vagy elgondolva Nagy Károly rettenthetetlen vitézének, Rolandnak tetteit, önkéntelenül is utánozta, a hős miként emelé szörnyű karját a döntő csapásra, olvasmányainak hatása alatt állt kétségtelenül, midőn maga is megküzdeni vágyott a nagyerejű Holubárral vagy egyik-másik lovaggal, ha ez nem akadályozta is meg abban, hogy rendre utasítsa a német poétát, ki jó jutalom fejében óriási erejét s ganymedesi és absoloni szépségét

magasztalta. Nagy Sándor, Hannibál és Julius Caesar képe kétség-telenül sokszor megjelent a király előtt, ha egy-egy harc előestéjén Curtiust, Liviust, vagy magát Julius Caesart olvasta sátorában. »Mestereimtől tanultam meg — szolt egykor tudósainak körében — Cicero azon mondását, hogy a köztisztelet éleszti a tudományokat, s a dicsőség mindenkire buzdítólag hat«. A dicsőség s nem a hízelgés. Midőn Firenze köztársasága két oroszánt azzal a megjegyzéssel ajándékozott neki, hogy van valami, mi e legnemesebb állatokban a királyra emlékeztet, a király a köszönet ékes szavai után élesen hangoztatta, hogy sokkal kedvesebbnek tartja a valót, mint a látszatot, a testet, mint annak árnyékát, magát a tárgyat, mint annak képét. Túl volt már azon humanista dagályon melylyel ifjú korában üdvözölte a cseh királyllyá választott Podjebrádot, biztosítván őt, hogy nagyobb örömet érez, mint a rómaiak, mikor Hannibált először győzték le.

Meghiggadva, többször megróttá korának azon tudósait, kik mindent az ókorra akarnak visszavezetni. Egy alkalommal, midőn udvarában az ókor és saját kora hadvezérei közt vontak párhuzamot, önmagát nem a multhoz-tapadás, hanem a renaissance embe-rének vallotta. »Mi — úgymond — *megújítván s mintegy föl-támasztván* azt a jeles és művelt ókort, a hadi dolgokban sokkal jobban és derekasabban forgolódhattunk, mint az a durva kor, mely ezelőtt száz esztendővel végződött.« Meg volt győződve, hogy ha az ő idejében a régiek haditudományát csak századrésnyire is ősmernék s olyan hadi fegyelmők volna, melyet csak hasonlítani is lehetne a régi rómaiakéhoz, a török birodalom nem nőhetett volna olyan nagyra. Talán az vitte rá, hogy a hadi szervezetben a római legiókat utánozta, s hogy a Gellért-hegy déli oldalán 40,000 embernek a római castrumok módjára tervezett állandó táborát, melybe az ország minden rendezettebb haderejét egyesítse. Fegyelmezett katonáit Bonfini már is vitézbbeknek és kitartóbbaknak mondta a spártaiaknál. Ha Mátyás szándéka valósúl, föltétlenül az ő nevéhez fűződik a hadtudomány renaissance, a mi még mindig kisebb dicsőség lett volna a haza megmentésének érdeméhez képest. Venusi szépségét nem fődözhetvén föl benne, Mátyást a humanisták így is Marshoz hasonlították. »Saskeselyüket kergetett és azoknál magasabban járt vitézséggel, serénységgel, untalan szorgalmatos fáradtsággal

— írja róla kétszáz esztendő múlva a hadverő Zrinyi, a költő, ki Mátyás minden eddigi jellemzőjénél jobban eltalálta az alakot, miként kell szólni a nagy királyról. Magyar lelkesedéssel, de klasszikus írók és klasszikus idők teljes ősméretével beszélt arról a férfőről, ki nemzete nagy jövőjén a múlt tanulságain okúlva dolgozott. »Mátyást senki meg nem győzte; az ő udvara Mars iskolája volt, az ő tekintete oroszánt hasonlított, az ő állandósága s hadi tudománya mindent meghaladott, az ő jóságáért a föld jól termett, az Isten reánk kegyelmesen nézett, és az egész ország-világ előtt tündöklő volt«. Nincs mit csodálkoznunk, ha az egykorú humanisták, kik Mátyás uralkodásának nemesak tényét, hanem hasznát is látták, rajongva írják Mátyásról, midőn sok emberöltő múlva az igazi magyar renaissancnak egy szintén »ország-világ előtt tündöklő« nagy szelleme még bírálni akarván is csak magasztalni tudja őt. Sajnálnia kellett, hogy gyönyörű tollával Istvánffy, a magyarok történetírója, siralommal és keserves panaszkodásokkal kényszerült megtölteni históriáját, holott irálya a Quintus Curtiuséval, Liviuséval, vagy Plutarchuséval vetekedhetik, ha vagy magáról Mátyás királyról, vagy hozzá hasonló utódokról írhat. Azonban s talán szerencsére, Augustusnak sem akadt Tacitusa; de Macrobius kommentárjai, Suetonius császár életrajzai, Plutarch apophtegmái és Galeotti jellemvonásai, ha nem is az egész kort, a kornak irányt adó férfiakat a maguk pongyolaságában is elég jól jellemezhetik.

S elég jól jellemzik Mátyást maguk azok a levelek is, melyeket uralkodásának első felében kancelláriájának jeles humanistái, *Vitéz János, Janus Pannonius* és *Hanthó György* kezével, a második felében pedig *Veronai Gábor* atya által íratott, vagy — a klasszicitással kevesebbet törődve — maga írt a kül- és belügyekben. »Régi, elkopott mondás — szólt Pomponius Laetushoz, a jeles humanistához, 1471. szeptemberében, tehát éppen akkor, mikor saját humanistái, *Vitéz János* és *Janus Pannonius* álltak az ellene indított lázadás élére; — régi elkopott mondás, hogy fegyverek zajában hallgat a múzsák szava. Mi azonban, úgyszólván folytonosan háborúkba sodorva is, szabad időnket nem gyönyör és enyhülés nélkül szenteljük az irodalomnak. Ezért *Silius Italicus* könyvét, melyet imént Rómában díszesen kinyomattál s nekünk ajándék gyanánt felajánlottál, kedvesen fogadtuk és az elmúlt napokban gyakran

forogtunk. Silius már ifjú korunkban megnyerte tetszésünket; most pedig, mikor mi is háborúkkal vagyunk elfoglalva, háborúkról szóló éneke még inkább tetszik. Mindazáltal nem hallgathatjuk el, hogy a királyok sorsát szánalmasnak tartjuk: mert kénytelenek háborúkat viselni, melyek *gyakran* nyújtanak diadalokat, de *mindig* az embervér özönét ontják. Ellenben irigylésre méltó a te sorsod s író-társaidé, mert nem vérontásra és uralomra vágytok, hanem egyedül az erény és az irodalom babéraiért versenyeztek. Ezzel pedig az uralkodóknak is kedves dolgot cselekedtek, mert leledtetitek velünk a fegyverek vad zaját.*

Mindent el is követett, hogy udvarába édesgesse kora legnevesebb humanistáit. Jól esett volna megnyernie Medici Lorenzo firenzei udvarának jeles íróit: *Polizianot*, ki önérzetesen írta volt Mátyásnak, hogy ezer év óta senki sem tett annyit a görög nyelv terjesztésére, mint ő; hitta *Marsiglio Ficinot*, ki Plato tanulmányozására Firenzében akadémiát alapított s kiről azt írta paduai tanítványa, Janus Pannonius:

»Multkor, a hogy keresém Plátó lelkét az egekben,

»Marsiglióban van« — szóla a samosi agg».

Meg nem nyerhetvén őt Magyarország számára, legalább állandóan levelezett vele. *Argyropulos* Jánost, kinek előadásai inént még Firenzébe vonzották Janust, Mátyás most már Velenczéből csalogatta magához, de 1471. ápril 9. hiában intette a köztársaságot arra, hogy kifizesse a tudós tanárt és kitűnő lovagot, kit azért hívott fölséges színe elé, mert igen tündöklő erényeinek meglelő díszes állást akart biztosítani számára.

Azok, kik meghívásának engedtek, éppenséggel nem panaszkodhattak megbecsültetésök ellen. *Ugoletti* Taddénak 1476-tól Corvin János neveltetését ugyanazon eivék szerint kellett vezetnie, melyek szerint annak idejében Vitéz János vezette a Mátyásét. S annyit elért vele, hogy míg Mátyás magyarul gondolkozva s így éppen nem ciceroi latinsággal írta meg leveleit, János herczeg latinúl már verselgetett is. Mint Ugoletti, a könyvtár őre volt egy másik jeles humanista, *Fontius* is, ki 1486-ban a király követeként járván Ferrarában, a renaissance egyik klasszikus városában, az Esteket személyesen is értesithette a magyarországi humanismus haladásáról, míg *Bandini* Ferencz Rómát s Olaszország több más

fejedelmét győzhette meg a király hatalmáról s a tudományok iránt való szeretetéről. A görög *Polycarpus* György titkár lett az udvari kancelláriában, *Bonfini* Beatrix királyné felolvasója és udvari történetíró, a lengyel *Ilkus* Márton pedig budai plébános. S akár-milyen nehezen esett is Mátyásnak megválnia tudósaitól, az elvágyódokat nem tartotta vissza s külföldön való boldogulásukat előmozdította. Így *Ilkust* a pápánál krakkói kanonokságra, *Aragoniai* Pétert pedig, kit igen tisztességes, tudós és tréfás társalgása miatt kedvelt, Ferrante nápolyi király kegyeibe ajánlotta. Fejedelmi bőkezűséggel látta el azokat a tudós vendégeket, kik, mint a tudomány vándor apostolai, csak rövid időre keresték föl budai udvarát. A természet és a józan ész szerint való élés *Galeotto Marziot* Velenczében a pellengérhez, Mátyás udvarában azonban csakugyan az akkori humanisták szemében a legnagyobb üdvösséghez, fejedelmi tiszteletdíjakhoz vezette. Versei és tudós munkái nem sokat érnek ugyan, de Mátyás király jeles, bölcs és emlékezetes mondásairól készített könyve a XV. század művelődéstörténetek örökre becses forrása marad; s ha tele is van a szerző öndicsőítésével, sajnálnunk kell, hogy nem követte azt a megígért folytatás. Különben önhítt és dicsekvő, mint a legtöbb humanista. Saját vallomása szerint a király őt egyetemes tudományossága, vidám tréfái s jóízű beszédessége miatt kedvelte oly nagyon. Ellenben megszegyenítette a theologiai tájékozottságával kérkedő *Gattit*, ki nem restelte a király asztalánál azt hánytorgatni, hogy semmi sincs a theologiában, a mit ő ne tudna s hogy idáig sehol sem fordult meg, a hol a legrejtélyesebb kérdéseket is minden fennakadás nélkül meg nem oldotta volna. Kedvelte a király az ékesen szóló *Brandolini* il Lippot, ki egyideig a budai egyetem tanára volt, s az emberi élet mivoltáról írt könyvét Mátyásnak és feleségének ajánlotta. Nagyrabecsülte *Regiomontanust*, a pozsonyi egyetem tanárát, a nagy matematikust, a naptár, algebra és a trigonometria reformatorát, a ki már a föld mozgásának tanát hirdette oly körben, mely különben astrologiával bibelődött.

A nagyobbbíró tudósokhoz a kisebbeknek, kivált az orvosoknak és diplomatáknak, másrészt a külföldi művészeknek egész csapata járult. Nem csoda, ha a tudósok, mikor a világhírű budai könyvtárban a római székében ülő Mátyást körülvették, Augustus

korába álmodták vissza magukat. Még nem egyesültek külön akadémiaiban, de már tartottak felolvasásokat, gyűléseket s tudós, művelt társalgást folytattak az asztalnál, a termekben, vagy kinn a kertben, séta közben. S a hogy jó másfélszázad múlva a Rambouillet-palotából indult ki az a mozgalom, mely, szintén klasszikus nyomon haladva, a francia irodalomnak és tudománynak a tartalom mellett ízt, csint és nemzeti jelleget adott s az irodalom és társadalom nyelvét megteremtette, szerencsésebb körülmények közt hasonló sikere lehetett volna Mátyás budai udvarának is. A humanista vendégek római szokást láttak még abban is, hogy a király asztalára az ételeket mindig lé-lével adják fel; Galienus római császárra emlékeztette őket az a bőség, melylyel a fölséges borokat töltögették nekik; a magyar urak kedvükért latinul beszéltek vagy éppen az olaszt törték. A humanistákat ebből a római hangulatból még az sem riasztotta föl, hogy ebéd fölött megszólalt a hegedősök magyar éneke: régi dal, régi dicsőségről. „A rómaiaknak vala ez szokásuk s tőlük ment át a magyarokhoz» magyarázta Galeotti.

A vendégek közt ülő magyar humanistáktól ő is, társai is, nem csekély csodálkozással hallhatták, hogy Magyarországhban a paraszt is megérti az urak beszédét s hogy a magyar verset paraszt, polgár, úr és főúr egyaránt élvezheti; nem úgy, mint Olaszországban, hol a paraszt meg nem érti a polgárt, a toskánai a kalabriait.

Magyarország tudósai azonban Róma nyelvén szóltak s ha szerették is a népies magyar verseket s ha szónokoltak és beszéltek is magyarul, a magyar irodalommal való foglalkozást el sem képzelték egy rendszeres magyar nyelvtan megteremtése előtt. Úgy mondják, írt is ilyet *Janus Pannonius*, hazánk legnagyobb latin költője; de legnagyobb érdemének ő sem ezt tartotta, hanem azt, hogy a Helikon szent szüzeit először ő hozta magával a Duna partjaira. Az ifjabb Guarino szerint »dísze Magyarhonnak sigazán nagy fénye korunknak«, a kit, midőn Mátyás haragja elől menekülve, jeltelen sírjába száll,

»Gyászol Aonnak berke, haját megtépi a Múza
S róla Apolló szent lantja kesergve zokog.«

A renaissance úttörőinek erényei közé nem tartozott a szerénység; s ha Virgiliust Filelfo magánál jobb költőnek, bizonyosan

rosszabb szónoknak, Cicerot pedig jobb szónoknak, de rosszabb költőnek tartotta. S ki volna különb nála, a ki görögül és latinúl tud? Kortársai közül azonban Janus Pannonius verselt legkönnyebben görögül és latinúl. Szerény, ha egy olasz humanistával hasonlítják össze s a verseit kérő Aeneas Sylviust biztosítja, hogy

»Bágyadt holdsugarat nem kölesönöz a ragyogó nap,
A patakoktól nem kér vizet az ocean».

A klasszikus kor költőivel azonban ő is összeméri magát:

»Megvallom, ti öreg költők, nagy név viselői,
Hogy megirigyeltem sorsotok' én azelőtt;
Úgy kimagaslottok a tárgyválasztásban, az ékes-
Szólásban, hogy ujoncz sikra se' száll veletek.
Ámde dicsőségem *most már* egy a tietekkel:
Fegyverem a tárgy — és szó a ti fegyveretek.»

Legnagyobb fegyvere volt a szó *Vitéz* Jánosnak, az ő nevelőapjának, Nagyvárad püspökének, utóbb Esztergom érsekének, kinek klasszikus latinságot kereső beszédeit épp úgy olvasták és magyarázták Németország iskoláiban, mint unokaöccsének, Janus Pannoniusnak költeményeit. *Vitéz*, mint politikai szónok, kortársainak szemében Cicero mellé emelkedett, midőn III. Frigyes császárt arra figyelmeztette, hogy a kelet-római birodalom fővárosának, Bizáncznak bukásával barbárság fenyegeti a világot. S ha a hit védelmére keresztes háborút sürget is, érezbetni szavain azt a fájdalmat, mely szívét a klasszikus világ egyik oltárának összeomlása előtt fogta el. »Szemrehányással szokás illetni — szolt — Nagy Sándort, hogy az egész Kelet legyőzése után legyvereit nem fordította Nyugat ellen. Hibáztatják Pyrrhust, hogy ha győzött is Itáliában, onnan legyőzve távozott.« De hiában biztatta. III. Frigyes, kit a Nyugat császárául s az emberi műveltség örül állított oda, nem termelt olyan vállalatra, melynek czélja az ókor harmincezer, vagy a középkor egyetlenegy istene ügyének megboszulása. Nem ilyen III. Frigyesféle császár volt a humanisták eszménye. Ezt az eszményt — *Vitéz*nek halála után — *Vitéznek* neveltjében, Mátyás királyban találták föl. »Bár mielőbb felvirradna az a nap, midőn Mátyást mint római királyt és császárt üdvözölhetjük!« — írta Mátyás egyik egykorú történetírója, a ferrarai *Carbo*. — »Ha majd azután koronáztatása végett Olaszországba jön, — oh, milyen beszédet intézünk akkor

Mátyás császárhoz!« Hiszen Frigyes fia, Miksa, viszont arról álmodozott, hogy ő meg a császári és pápai koronát viseli egyszerre; hadd legyen az imperator, mint Augustus és utódai idejében, pontifex maximus is egyúttal! Vitéz és Jannus Pannonius azonban nem lelkesedtek azért, hogy Mátyás, a római imperatorok módjára, a művészetek és irodalom felvirágoztatásával, a rend és közjólét biztosításával s hadi dicsőséggel kárpótolja hazáját a politikai szabadság elvesztéséért; Janus, ki évkönyveket írt a magyar nemzeti állam küzdelmeiről, Mátyás magasztalt uralkodása idejében egy *férfiasabb Kor* után epekedik, midőn ereje izmosodásával lantján a nagy Hunyadi János hős harczeit zengheti meg; de író- és tudóstársaival föllázad az aranyait szóró Augustus ellen; s a mit a külföldi humanisták alig érthettek meg, ezek a magyar humanisták készek voltak kegyvesztve, száműzetésben végezni életüket. Pedig hiszen kevéssel azelőtt még Janus Pannonius, a mostani fölkelő is megleczkéztette a lázadó Erdélyt:

»Hét várnak te gonosz, te kegyetlen földje! *Uraddal*

Szembe' miért emeled föl hűtelen fejedet?

Szolga vagy, — elfeledéd; legalább ösmerd meg atyádat.

Nem fejedelmed volt, — *gyermeked* ő tenedek!

Kincscsel kérkedel? Ejh, hova lett Campania kincse?

Népes vagy? Marathon ezereket is betakar!«

S azután megfenyegeti, hogy

»Összetörik czélját s karddal török össze hatalmát;

Mert csak igaz hadakat pártol az égi Igaz!«

Az égi Igaz talán éppen azért hagyta cserben a két nagy humanistát, mert a renaissanceot nem fogadták el egész terjedelmében s nem gondoltak arra, hogy midőn erős nemzeti királyságot sürgetnek, a sok rómaiaskodás végre is önkényuralomra vezet. Ennek kánonkönyvét pedig pár évtized múlva már meg is írta Macchia-velli. Midőn Mátyás két ízben is megkérdezi országa nagyjait, kívánják-e, hogy lemondjon és siet megjegyezni, hogy ő valóban kész lemondani, egy kissé Augustusra emlékeztet, ki köztársaságit játszott, midőn már megalkotta a korlátlan monarchiát. Volt egy sereg homo novusa, volt állandó katonasága, állandó adója, volt íróserege is, mely áradozva dicsőítette; de ez írók nem a magyarok közül kerültek ki. Elég nagynak tartották arra, hogy ne hízelegjenek neki

s elég nyugodtnak arra, hogy az olaszok tömjénezése közt is meghallgassa azokat a tanácsokat, a miket *Pannoniai* András a királyok erényeiről írt könyvében oszlogatott. A magyar humanisták jobbadán az elégedetlen oligarchákhoz csatlakoztak; mint politikusok függetlenül bírálták a király tetteit s a jövevény humanisták módjára lelkiösmeretüket nem bocsátották áruba. Azt az időt, a mit az egyház és a politika szabadon hagyott számukra, könyveik közt töltötték; s könyvezve távoztak az olyan városból, melyet egy-egy lópap vagy főúr bőkezűsége és tudományszeretete bizonyos tekintetben irodalmi középponttá tett. Így vett búcsút Janus Paonius Váradtól.

»És te, könyvtár! Téged is üdvözöllek
Régi, jó munkák laka, kit Patárát
Elhagyó Phöbus keze már nem ápol
És a költők isteni, Mnemon édes
Lányai sem kedvellik az enyhe forrást . . .»

De ennek a castaliai forrásnak esörgedezését a magyar humanisták még a király előszobájában várakozók udvari pletykái és katonás tréfái közt is meghallották. *Báthory* Miklós vácsi püspök egykor a király előszobájában, a léha beszédek unva, Cicero egyik könyvébe mélyedett. A gunyolódókat maga Mátyás útasította rendre s a püspököt a római szenatusban olvasgató Catóhoz hasonlította. Galeotti szerint a vácsi szőlőhegyeken akkor Minerva és a Múzsák is örömet idéztek, s *Corteggio* szerint a Múzsák odahagyták az aoni hegyeket s a Permessus partjait, hogy abba a kényelmes, szelid lakásba költözzenek, melyet Mátyás király nyitott nekik. Csak-hogy Mátyás palotájának szentélyét, a 6—7000 kötetes *könyvtárt*, a világnak ezt az egyik legnagyobb gyűjteményét, merőben külföldiek őrizték s Naldus Naldiusnak nagyobb oka lehetett róla külön dicsőítő verset írnia, mint valamely magyar humanistának. A Corvina csak 1490-ben, a király halálával lett országos könyvtár, de közkinccsé akkor sem válhatott.

Azonban nagyon méltatlan vád volna Mátyással szemben, mintha ő csak Görögország, Kis-Ázsia és Itália klasszikus földjein gyűjtette volna könyveit; ez a könyvtár, a mennyire lehetett, teljesen tartalmazta mindazt, a mit a magyar szellem a nagy király koráig alkotott. S milyen végtelenül jellemzi a magyar nemzeti mű-

veltség egész irányát, hogy midőn *Geréb* László, a humanista, 1472-ben fölállítja Magyarország első nyomdáját, nem a biblián és zsoltáron kezdi a dolgot, mint a németek, hanem Magyarország történetén a, *Chronicon Budensén*; s hogy a budai könyvárúsok csupa magyar tárgyú latin munkákat adtak ki. A sajtó az első pillanattól kezdve a magyar nemzeti érzület és tudomány szolgálatában áll; megjelent a törvénykönyv, az első magyar térkép, egyszerre hagyta el a sajtót *Thuróczy* Jánostól a magyarok krónikája s Nürnbergben már 1484-ben egy magyar nyelvű egyházi ének is napvilágot látott. Valjon melyik irány lesz

»Drága kinese népünknek,
Nagy öröme szívünknek?!«

Az-e, mely a Visino, Gherardo, Monte, Attavante, Fra Filippo Lippi és Filippino Lippi remek miniature-festményeivel ellátott és selyembe, bársonyba kötött, gazdagon aranyozott könyveket odalánczolta egy pazarlényű könyvtár állványaihoz, melyeket nehéz függönyök óvtak a portól és laikus tekintetektől; vagy az, mely az eléggé dísztelen külsejű nyomtatványokat olvasó áron nyújtja oda a népnek, hogy rongyosan is gyönyörűségét találja benne és azt »óhajtva nézze«?

Mai szemmel nézné Mátyást, ki felelőssé akarná tenni azért, hogy nem közműveltséget, hanem egyáltalán csak *műveltséget* akart. Különbön miért ne hihette volna, hogy a felsőbb körök latin tudásával az alsóbb köröket, magát a népet is megnyerheti? Ismerte még atyja ősz barátját és bajtársát Capistrano Jánost, a szentet, ki oly példátlan lelkesedésre ragadta a magyar, cseh és német parasztokat, pedig latinul szólt hozzájuk. Azonban remélhette-e, hogy humanistái is átszellemülnek s fölesillan a szemök, kipirúl az arcuk, ha népét »idegen nyelven birbitelve« tanítják az ösmeretek elemeire? Valóban, nem a tömegre számított, mikor a művelődés új irányát kívánta követni.

A renaissanceot mindenütt a *gyűjtés* szenvedélye vezette be s őt is elfogta ez a nagyon költséges szenvedély. Egy-egy középkori könyvtár összegyűjtése fényüzéssel járt, melyre csak kis kör tarthatott számot. Ennek a körnek számára alapítottak *egyetemeket* ő és társai. A pécsi egyetemen jóformán csak a jogot adták elő, a teljes egyetemekre vágó urak tehát külföldi egyetemekre

mentek, míg a nyelveket nem tudó, vagy szegényebb ifjaknak itthon kellett maradniok. II. Pál pápa azonban 1465. május 19. már megengedte Vitéz esztergomi érseknek, hogy teljes egyetemet állítson fel bármely városban, melyet a király kijelöl. Így keletkezett az academia Istropolitana, a pozsonyi egyetem. Ellenben maga a király 1480. táján a pápa külön engedélye nélkül alapította a budai egyetemet, melyet Európa egyik legnagyobb főiskolájává akart tenni, mely azonban csonka maradt. Tanárait mindkettő a külföldről toborozta, s ha alkalmazott is néhány hazai erőt, mindenesetre jellemző, midőn Brandolini abban a párbeszédben, melyet 1489-ben a köztársaság és a királyság egybehasonlításáról írt, azt mondhatja Mátyás királylyal, hogy hiszen nemcsak Olaszországnak vannak tudós emberei; vannak Magyarországnak is -- a bécsi egyetemen. A magyar humanistáknak tehát a beözönlő idegenek elől külföldre kellett vonulniok, épp úgy, mint a nyomdászoknak, kikkel Mátyás idejében Európának sok városában találkozunk, míg hazánk egyetlen nyomdája még a király életében megbukott. Nagyon csekély vigasztalás lehetett abban, hogy ha Mátyás Olasz- és Németországban kerestetett, Vasziljevics Iván orosz czár viszont Magyarországtól kért tudósokat és művészeket. A kik a renaissanceot akarták, Rómában akartak élni. Mátyás könyvtárával szemben római modorban épített paloták álltak s a palota-csoport közepén egy magas oszlopon ott ragyogott a sisakos Pallas Athéne szobra. S ha beragyogta a király udvarát, ki kételkedett volna benne, hogy midőn a vidékről Budára utazó magyar először pillantja meg az istennőnek a nap fényében csilámló sisakját, épp olyan áhítat fogja el, mint midőn Sunium hegyfokánál a görög hajós észrevette Phidias athéni Pallasát?

A istennő budai szobra tövében azonban ott emelkedtek a nagy Hunyadiak szobrai; mintha a király jelezni akarta volna, hogy nemzetének részt kell ugyan vennie Európa gyorsan fejlődő egyetemese műveltségében, de nem szabad megtagadnia nemzeti szellemét. A renaissancenak Magyarországnak is az volt, más nem lehetett a célja, mint a melylyel szemünk láttára aratott diadalt Japánban; egy idegen, de tökéletesebb tudomány, irodalom és művészet segítségével serkenteni új és nagyobb munkára a nemzetben szunnyadozó, vagy iránytalanul csapongó ősi erőt. Innen van, hogy ha a világ minden klasszikus és modern nyelvén beszéltek is a budai

palotában, az udvar nyelve félezredéves jogon most is a magyar maradt s meg kellett ezt tanulnia az olasz eredetű királynénak s törnie az olasz és mindenféle más udvari népnek is. Az országgyűlés magyarul tanácskozott s maga Mátyás ékes magyarsággal szólt a rendekhez. Okleveleit, diplomatai jegyzékeit, a mennyiben maga fogalmazta, latinul írta ugyan, de magyarul gondolta ki s Galeottinak löprengése mutatja, hogy a magyart, legalább a belügyekben, csak azért nem tette állami nyelvvé, mert helyesírásának szabályai s a szükséges műkifejezések még nem voltak megállapítva; a pongyola nyelvtől pedig a renaissance minden igaz híve irtózott. Ezért villant meg a királyi kancellária egykori tagjának, Janus Pannoniusnak elméjében az a gondolat, hogy magyar nyelvtant írjon.

A renaissance kezdetben Olaszországban is tudós göggel nézte le a nép nyelvét s végre mégis ezen aratta diadalait. Hazánk Nagy Lajos ideje óta folyton figyelemmel kísérte és sok tekintetben hasznára is fordította az olasz renaissance haladását. Azonban ha Itáliának százados diósége volt is már Dante és Petrarca, — Bruni és Poggio még mindig szégyeltek olaszul írni s Guicciardini, Macchiavelli és Ariosto csak jóval Mátyás halála után szólaltak meg a nép nyelvén. Csupán akkor ért véget a *szerezés* kora, hogy azután az *alkalmazkodásé* kezdődjék. Csak akkor szívódott fel a humanismus az emberiség vérebe. S ime, vér, éltető vér lett a fáczán peccenyéből, a czukorsüteményből épp úgy, mint a paraszt konyhán készített töltött káposztából. Mátyás idejében Itáliát még a régi római szellem éltette, a hol restelték olvasni szent Pál leveleit, mert barbár latin stilusuk sérthetné az ízlést; ellenben Jupiter optimus maximusnak nevezték az Istent, fatumnak a gondviselést, égi zephyrnek a szentleket. Hazánk minden más országnál hamarabb s valamennyinél nagyobb lelkesedéssel csatlakozott az olasz renaissancehoz; ki vonhatja tehát felelősségre Mátyást, hogy ha az életben magyar királynak kellett lennie, legalább képein és pénzein ábrázoltatta magát római imperatornak, fején babérkoszorúval s hogy a tudományt csak görög és latin könyvekben vélte feltalálni? Hiszen szállóige lett belőle, hogy

»A ki görög levelet nem fűz egyvé a latinnal,
Nem díszítheti föl azt a tudós nevezet«.

Mátyás trónralépte előtt kevéssel esett el Konstantinápoly s

az onnan menekülő görög tudósok adták meg a klasszicizmusnak azt az új erőt, mely Mátyást is magával ragadta; Róma Mátyás halála után egy egész emberöltővel, a mohácsi csatát követő esztendőben esett durva német zsoldosok áldozatául. Erasmus szerint a világnak, nem a városnak bukása volt ez. Csak e bukás után győzhetett a nemzeti műveltség ügye azzal a fegyverrel, melyet a renaissance hadi szertárából vett elő, a reformatioval.

Vallás tekintetében a renaissance már Mátyás király idejében hatott. Mialatt *Temesváry* Pelbárt elérkezettnek látja azt az időt, hogy irodalmilag is számottevő magyar szentbeszédeket tartson a néphez, Mátyás király az isteni titkokról vitatkozva, sarokba szorítja a kérkedő theologust s ezzel maga ad példát a vallásban szabadon való vizsgálódásra. Uralkodását a bibliának magyarra fordított fordítása vezeti be; s ezt a fordítást a hussita-szellem terjedése tette szükségessé. Ő maga nagyon vallásos, tiszteli a pápát, sőt megbízatásokat is elfogad tőle, hanem azért figyelmezteti őt, hogy ha abban nem hagyja beavatkozásait, magyarjai »készebbek a katholika hitről harmadízben is elpártolni és a hitetlenek táborába állani.« Viszont Janus Pannonius, a ki melleleg főpap volt, csipős verseket készít a szentatyáról, II Pál pápáról, a kit »nem nevezhetni *szentnek*, de *atyának* igen, mert leánya van«; Lorenzo Vallának, a nagy költőnek halála pedig egyenesen istentagadóvá teszi; mert ha szarvasok és varjak századokig élhetnek, míg egy Valla időelőtt meghal, ki higgyen istenenben?

A renaissance most még nem törődött azzal, hogy »a szegénynek drága kincs a hit«. Mátyás, a kiért úgy rajongott ez a magyar nép, melyet saját tűzhelyénél annyiszor fölkeresett, s melynek dalait, eszejárását, apró gondjait ismerte, művelődési törekvéseiben, számításaiban nem mellőzte ugyan a népet, de nem arra építette számítását.

Művelődési politikájának iránya nem a népe, de az övé egész egyénisége, kivált uralkodásának első felében; s a nép a mennyit megértett belőle, annyit meg is szeretett. S mennyit érthetett meg?

Megértette törülmetszett magyar voltát, mely akkor sem veszett ki kebléből midőn udvarában sok lett az idegen, feszesebb a szertartás, nehezebben nyíló a sok szárnyas ajtó; megértette világra szóló diadalait, melyeknek részese volt; igazságosságát, melylyel hozzá

viseltetett; és megfizette, mert csodálta azt a fényt, mely körülvette az ő királyát.

Buda, Visegrád, Tata, Komárom, Vajda-Hunyad palotáit látva, a műértő magyar úr az építő nevét kérdezte; Traui Jakab és János, Chiamenti Camicia, Baccio Cellini, Aristotele Fioravanti, Antonio Averulini volt-e mesterök s tudni akarta, mely remek butorok a Majano faragásai. A falakon már Leonardo da Vinci Madonnájának szelid tekintetében is gyönyörködhetett s a közelmúlt nagyjait természet után készült festményekben látta megörökítve. A két Trauinak, Mátyás dalmát alattvalóinak szobrai nemesak Magyar-, hanem Olaszországban is elragadták az ahhoz értőket. A renaissance emberének kétségtelenül jobban tetszettek ugyan Hercules, Diana, Apollo, Amor, Pallas, a múzsák és a görög bajvívók szobrai, de Zsigmond és Mátyás királyok, Hunyadi János és László szobrai kétségkívül jobban hatottak a hazafias érzületre. Mátyás király kalváriája és zománczos keresztje, melyet Benvenuto Cellini művészete sem múlt felül, hazánk ezredéves kiállításán több mint négy század múlva újra fölkellette a műértők bámulatát. A renaissance-ízlésű palotákat finom ízléssel berendezett műkertek vették körül s a lugasokból, az útvesztőkből vidám női kacszaj, dal és zene hangzott. Az utcái élet zajos lett és élénk; a városoknak a palotákon, templomokon, szobrokon kívül a munkája vagy kedvtelése után lázasan siető nép is színt adott s a vidék vagyobb városai, ha nem keltek is versenyre a főváros fényével, sokat kölcsönöztek belőle. A nap-sugár enyelegve özönlött be a most már általánosan használt ablak-üvegeken s derültebbé tett szobát, termet, szívet, kedélyt. A magyarok megszokott régi, férfias nyugalmaival mintha ingerkedett volna ez az olaszos könnyelműség, mely, a hogy az új műveltség szelleme követelte, s a mennyire Mátyás szigorúsága engedte, szint akart adni az életnek. *Varium et mutabile semper foemina*, idézte Beatrix királyné Virgilt, midőn egy kacszér asszonyt említettek előtte; *Res est solliciti plena timoris amor*, gonddal jár a szerelem, ismételte Ovidiusszal, midőn egy kedveséért epedő ifjú panaszát hallgatta. A dunamenti királyi paloták valóban nem a síralom völgyében emelkedtek; a pápa követe nem hiában nevezte Visegrádot földi paradicsomnak. Fénye még a Kelet ragyogásához szokott török követet is megzavarta.

Hiában zúgolódtak azok az urak, kiknek Hunyadi és nem Corvinus kellett királynak; hiában hajtogatták, hogy »a király a régi magyaroknak ért erkölceit elhagyná és hogy a felesége hordozná ötét minden enczen-benczekre és testi gyönyörűségekre«. Ennek így kellett lenni; mert a király megnyitván országát az új szellemnek, annak útát is kellett engednie.

Így volt ez Szent István idejében is. Az ősi erkölcsökbe ütközött a kereszténység, mely a felsőbb körökből szintén lefelé haladva indult a maga hódító körútjára; ellenszenv fogadta, nyílt gyűlölet szállt vele szembe s kevésbe múlt, hogy végkép el nem tiporla. Az új szellem mégis átalakította a hazát s néhány évtized múlva a vallás már igazi nemzeti intézmény színében tűnt föl két nagy király, Szent László és Kálmán idejében Mátyás idejében is küzdött a világ új szelleme, a renaissance, a régivel, mely csak nemzetet ösmert, nem emberiséget. Míg maga sem tudott szabadulni a kozmopolitaság átkától, egy kis kört kivéve, mely ismerte az eleuzisi titkokat, szemben találta magával a magyarság nagy részét. A mi megtörtént egy Szent Istvánnal, megtörtént Mátyással is; gyöngye utódai nem ejtették ugyan el, de tökéletesen gyűlöletessé tették az új irányt s a nemzet a nyomában járó erkölcstelenségnek tulajdonította politikai és katonai szerencsétlenségét. De a gyász vallásosabbá tette a népet, mely most egyszerre maga kereste vigaszát a renaissance egyik alakjában, a reformatioban; fölvirágoztatta a nemzeti irodalmat s a közműveltség több ágát s két nagy nemzeti fejedelem, Bocskay és Bethlen idejében politikailag a megfogyott területen is magyarnak érezhette magát. Olaszországban a Mediciek, Magyarországon a Hunyadiak után az idegen nemzetek beavatkozása, egy-egy nagy nemzeti szerencsétlenség — ott az égő Róma, itt a vértől párolgó Mohács — akasztotta meg a renaissanceot, melyet itt is, ott is idáig csak egy-egy dynastia kedvtelésének tekintettek. Magyarországon, a nemzeti önérzet tűzésében megtisztulva, csakhamar Phönixként kelt az új életre, ismét egységes hazát adott a magyaroknak és ha csak kicsinyt is a régi helyett, jóval előbb, mint a hogy az egységes olasz műveltség az egységes Olaszország megteremtéséhez járulhatott.

Az állam nagyságát és hatalmát, melyet hazánk minden idők legnagyobb renaissance-királya idejében elért, maig is hirdeti az a

márvány szobor, melyet a hódító királynak a távol Slézia négyszázötz esztendővel ezelőtt állított. Hízegés volt talán, mint a hogy a renaissance írei, tudósai, művészei és politikusai egyaránt hízelegtek a hatalomnak. Holnap, végtelennek tetsző hosszú négy század után, Kolozsvárt a magyar király, a magyar kormány s a magyar nemzet elismerése, hódolata és kegyelete teszi le ama szobor alapját, melyre egy ihletett művész a magyar állameszme legméltóbb képviselőjének alakját helyezi. És ha, mint egykor a Szent Lászlóét, »képét löltesszik a magas kőszálra«, »nem elégszik meg senki reá nézni«. A hogy Lászlóról énekeltek Mátyás király korában:

»Fejedben kele a szent korona,
Mebátorita téged a Szentlélek;
Kezdéd követni atyádnak életét,
Rózsákat szagatál, koronádba fűzéd«.

Nem latinul zeng többé a költő, mint a renaissance-kor nagy királyának vatese, Janus Pannonius, hogy megénekelje azt a szent lovagot, kinek jobb kezében harczi szekercze van, míg sírboltja ölen a márvány oszlopok közt jószagú balzsam illata terjeng. Magyarúl szól az ének, mint hajdan is elégszer, arról »a szent királyok közt drágalátos gyöngyről, csillagok között fényességes csillagról«, ki nem képzelt magyarságot emberieség, magyar nagyhatalmat európai műveltség s Európát Magyarország nélkül. Egy letúnt korszak föllevenítését, a renaissanceot akarta, a római műveltséget, a római császárságot, a római jogot; egy újabb Nyugatról álmadozott, melynek Buda legyen a fővárosa. És csupán álmok álmódója volt-e az a magyar király, ki a császárok bécsi palotájában fűzte terveit? A sors nem engedte meg, hogy az a renaissance, melyet a szétszaggatott Olaszországból az egységes és a mainál háromszorla nagyobb Magyarország tanúlt el először, ezeket az álmokat valósúlni segítse; de azt sem tagadta meg, hogy ez az új műveltség »Magyarországnak édes oltalma« legyen a szerencsétlenségek idejében s hogy elősegítse az ország politikai újjalakulását. És ez elég arra, hogy — mint hajdan és ma — Szent Lászlót,

»Dicsérjük, magyarok, jó Mátyás királyt!
Bizony, érdemli mi dicséretünket!«

DR. MÁRKI SÁNDOR.

Mátyás király Antonius Constantius olasz költőnek.

Irtta: *Janus Pannonius* 1464-ben.

Bevezetésül.

Röviden e czímet adhatnak e költeménynek: *Hazáért, hitért.*

E gondolatot pregnansul fejezi ki utolsó két sora. A Teleki-féle kiadás jelzi a költemény keletkezésének évszámául 1464-et. Ez évszámot teljes bizonyossággal elfogadhatjuk, nemcsak azért, hogy az 1463—64. évi bosznyák háború eseményeit beszéli el, de azért is, hogy a török hadjárat eseményeinek előadási módja, a gondolatmenet, sőt a nyelvészet is meglepő módon-összhangzik Mátyás király azon levelével, melyet 1464. január 24-ről keltezve intéz a nagy renaissance-pápához, II. Piushoz. E levelet Janus Pannonius fogalmazta.

Fraknoi Vilmos kitűnő értekezése, melyet a *Mátyás király levelei* 2-ik kötetében ír, *Mátyás mint levélíró* czímen ép azon vonásait tünteti ki Janus Pannonius levélírói jellemének, melyek egyáltalán megfelelnek e költemény hangjának, kitejezéseinek, különösen a hogy Jaicza ostromát előadja, a hogy Bosnia jelentőségét kiemeli, a hogy a pápa döntő tekintélyét magasztalja, szórúl-szóra egyeznek Mátyásnak ez évben írt három levelében előforduló kitejezésekkel. Egyazon fő, egyazon szellem műve. Különben is tény, hogy Janus Pannonius ez időben kancellári teendőket végzett. E minőségben szereplésének első nyomát Fraknoi 1462-re teszi, mikor az országgyűlés megbízásából a pápai követ beszédére válaszol.

Mátyás leveleinek nagyrészt e korszakban Janus Pannonius fogalmazza, sőt nyoma van, hogy a másolás után átnézi és javítja, mint a Forgách családnak a M. N. Múzeum levéltárában egy Mátyás királytól 1464. márczius 21-ről keltezett oklevelén található JO. Q. = Johannes Quinqueecclesiensis aláírás és az oklevél alján tett jegyzet bizonyítja.

Ez időben volt Janus Pannonius a király egyik legbizalmasabb embere. Ép ez időben írja róla a nagy király, hogy »udvarának fényét fokozni és díszét gyarapítani mindig igyekezett«.

A következő évben pedig követségbe küldi Rozgonyi Jánossal együtt II. Pál pápához, mely a török háborúra költséget kérjen.

II. Pius épen a kereszties hadak élére akart állni és a török végleges kiűzésének ügyéért életét is kockáztatni, midőn Anconában 1461. nyarán meghal.

Az a rajz, melyet Pastor a Pápák történetében megrajzol e renaissance pápáról, írói nevén Aeneas Silvius-ról, szépen kidomborítja e nagy szellem valódi nemességét és lenkőlt gondolkodását.

Az a szattyánbőr táblás könyv, melynek homlokán a kereszt és e pápa címere állott, mely a török ellen hirdetett kereszties hadjárat költségeire beérkezett adományokról vezetett számadáskönyv, legékesszólóbb bizonyítéka annak, hogy e papi fejedelem méltó volt azon méltóságra, melyet betöltött.

És méltó volt Mátyás arra, hogy Hunyadi János nevét öröklé. Türelmetlenül várta a keresztény hit lovagias fejedelme, hogy a pápa már induljon a kereszties hadakkal. 1564. június 5-ére volt kitűzve az indulás. Janus Pannonius ez időben a király megbízásából mintegy vezette az agitációt. Buzdít, lelkesít úgy a király, mint a pápa nevében.

E korszak emlékezetes a magyar nemzet külföldi érintkezésében. Soha Európa figyelme nem fordult annyira felénk. És ebben az azon kor zszurnalistáinak: a humanista költőknek, íróknak és szónokoknak kiváló érdemök van.

Mátyás nimbusát emelték e korszak legkiválóbb szellemei. Az a kötet, melyben a feledhetetlen Ábel Jenő gyűjtötte egybe az olaszországi XV. századbéli íróknak Mátyás királyt dicsőítő műveit, fényes bizonytságot tesz azon jelentőségről, melyet a humanisták e korszakban nem érdemtellenül vívtak ki maguknak. És az uralkodók becsülték, ajándékokkal, kitüntetésekkel mintegy elkényeztették, sőt ez által aljas hízelgésekre csábították a szellem képviselőit.

Ily költő volt az az *Antonius Constantius* (Constanti 1436—1490), kinek Mátyás nevében Janus Pannonius válaszol. E költő Fanóból származott. Írt magyarázatokat az Ovidius „*Fasti*“-jához, mely műve megjelent Velenczében 1502-ben. Írt epigrammokat, ódá-

kat, beszédeket, leveleket, elegiákat. Magát azt a költeményt, melyre Mátyás nevében válaszol Janus Pannonius, nem sikerült megtalálnom. Pedig nagyon érdekes volna föltalálni.

Janus Pannonius költeményének időpontja is megállapítható. 1464. márcziusában írhatta, mikor a keresztes hadjáratra az izgatót vezette.

Hogyne használták volna föl a költészetet is?

Ugyanaz a költő, ki mint kancellár fogalmazza Mátyás feledhetetlen nyilatkozatát: »Bizonyosan tudja Szentséged, hogy lelkemmel oda hajlom, hogy a katolikus hit és hívők védelmét szolgáljam minden erőmmel, minden gondolatommal, főként ha tehetségem és szabad mozgásom lesz és semmi meg nem gátol« — mondom, ugyanaz a bölcs végzi e pár sorral versét

Ám ha ti hoztok akár nagy, abármí csekély segedelmet,
Nem hagyom el sohasem drága hazám' s a hitem!

A *haza* és *hit* szolgálata nyilatkozik meg a komoly államférfi levelezésében és a költő szárnyas igéiben.

Hogy az az akadály később bekövetkezett; hogy az a nagy eszme, melyet Hunyadi János örökül hagyott fiára, háttérbe szorult, ennek a későbbi cseh és osztrák háború megadja magyarázatát. Ha nem csábítják Mátyás fenkölt lelkének nagyravágyását más irányban és pedig ugyanazon eszme távoli céljának biztosítása érdekében a cseh háborúra, ha akadályt nem gördít elé Frigyes császár... talán kimarad Mohács!

De henyé foglalkozás a történelmi vélelmek föllállításába menni bele, mit egy avatott történetbúvár is óvatosan kerül.

A költőt csak nagy eszme lelkesítheti.

Az izgató hangja más, mint a komoly politikus cselekvése. De azt a hangot, hogy a *hazát* és a *hitet* nem hagyjuk cserben soha... értjük ma is és »az időnek bérczei: a századok«, e hangot viszhangozzák ma is.

De álljon itt maga a költemény:

Hű Constantiusom, te a Múzsák drága kegyeltje,
Te, ki az éjig emelsz engemet és az atyám',
Irod: a hír azt tartja egész nagy Italia-szerte,
Hogy szent harcza megyek küzdeni szent hitemért:
S száll csatasíkra velem Pannonia ifjú virága,
Szállnak a főnemcek és követik lobogóm'

Mostan a hír a valót terjeszté czélzataimról
 S csalva csalárdúl nem áztat a kósza beszéd.
 Mert hisz a harc mezején töltöttük ez évet egészen
 S vívtunk hősi csatát zengened érdemeset.
 Ép haderőt gyűjténk honi partján szőke Dunánknak
 S készítők éber gonddal a Mars műveit.
 Im az alatt Ali bég bizván erejében, a Száván
 Átkelvén, a Szerém földet előnti hada.
 Hitte, dicső diadalt szerez azzal, hogy ha merészen
 Ép a szemem láttán lába tiporja hazám.
 Már dús zsákmányt visz diadallal, mint a ki győztes,
 Már a vizen kele át, hol menekült azután.
 Mostan e perczbe' vevé csatarendímet észre, legottan
 Bár a sötét éjféli árnya, homálya fedé,
 Nosza legott csapatit hadirendbe vezérli a harcza.
 Dob pörög itt, meg amott fenn a harsona zúg,
 Bösz dühvel tör, ront egymásra a két had azonnal,
 Van ropogás s a mezőn folynak a vérpatakok.
 Háromszor fordít Victoria arcot, az ellen
 Háromszor tör elé s fut ugyanannyiszor is.
 Ám, mikor a hajnal fényében csillan a dárda,
 Megzavarodva megint, újra futásnak ered.
 Nagy rész harci mezőn esik el, más rész meg az árban
 Fulad, sok van, a ki bús rabigára kerül,
 Ő maga is bajosan menekül sebesülten az árból,
 Zsákmányát ismét bírja elébbi ura.
 Ám e csapás sem bírja dühét csilapítani még sem,
 Sőt a legyőzöttek szégyene szítja tüzét.
 Gyorsan gyűjt hadat és a Dunán hamar átkele újból,
 Sújtja megint vereség és elüzetve szalad.
 Meg nem elégedvén a sajátom védeni pusztán
 S föl nem használnom, hogy ha nyíl' alkalom is,
 Ellenség földjére török be hamar vad erővel.
 Sergem előtt megy a *Félsz*, háta mögött megy a *Gyász*.
 Mysia drága javát földüljnk szerte barangván,
Gradivus vassal, *Mulciber* tüzzel emészt,
 Zord Ali nincs sehol és a töröknek serge sehol sincs,
 Nincs egy íjász se, lovas kopjavető se sehol.
 Hogy csatasíkra ki nem szállott velem szemben az ellen,
 Gyeplőt fordítván, már haza tér seregünk,
 Ámde mivel zöld volt a mező még szerte a tájon
 S nem gátolta a zord tél sem a hadviselést,
 Megpróbálni megint a szerencsét, hévvel ohajtam,
 Istennek, ki segít, eserbe' se hagyni ügyét.

Illy rész az a föld, mit Bosznyáknak hív a köznép,
 Bár csupa bérez, de azért dús sok ezüstje miatt,
 Nincsen is ott rétek zöld síkja se' tarka virága,
 Nincs se vetés sem, a mely dús aratást is adand,
 Zord hegyek, égbetörő magas ormok, szirtfok egész föld
 És sok vár meg erőd áll fenn a bérczi tetőn.
 Itt, eme vad, bevchetlen erőd-védette vidéket,
 Mit nem rontana szét égnék a menyköve sem,
 Bósz Ali ép eme nyár folyamán kerítette kezére
 És fejedelmének vágta fejét le vadúl,
 Megrohanom s im' a székhely azonnal hódol előttem,
 Majd azután szanaszét dúlni megosztom erőm',
 Mit nemrég bevevék, egy vár fenyegette a várost.
 Őrség védte kemény s jobban a helyzete még.
 Sok dörgő ágyút a fal ellen irányzok azonnal,
 Ámde ily őrséget meg nem ijeszt hadigép.
 Mondja-e el neked azt, mint zúdít a bástya tetőkről
 Nyilzáport, a minő télen a hózivatar?
 Mondjam-e éjszaka is hányszor ki-kitörték a várból
 S mennyit szenvedtek tábori őrhelyeim?
 Őket nem gátlá a süvöltő északi szél sem
 És nem a fagy, nem a zord téli csikorgo hideg;
 Mig megtörte az őh, a szünetlen szomj meg a munka
 Végre az őrségnek durva, kemény kebelét.
 Eljött végre a nap, melyen a szűz szülte az üdvet,
 S jött az ohajtva remélt vármegadásról a hír,
 Bár kimerülten is ott mink kettős ünnepet ültünk,
 Mert kétszer született *üdv* minékünk e napon;
 Elvégezve e hősi tusát azután hazatértünk.
 Ám nem adom magam én még pihenésre soká,
 Mert ha zephyr csókján a folyó jégkérge fölenged
 És a mezőnek is ő szép puha pázsitot ad:
 Zöldellő térség látandja táborom' újból,
 Gyül számomra talán újra had, újra segély.
 Írod: nincs a kerek földön számunkra sehol sincs
 Oltalom és hogy ügyem gyámola senki se lesz.
 Gallia szűnyadoz és nem bánja Iberia Krisztust,
 Polgárvillongás dülja az angolokat,
 Léha tanácsot tart a gonosz Germánia folyton,
 Árul, vesz meg elád egyre az itali nép,
 És nem emészti a gond egyedül csak a büszke Velenczét,
 Kit szent eskütevés, frigy esatol egybe velem.
 Rég hallottam a hírt, hogy készül a harcra serényen,
 Indulóra vizén már egy egész raja vár.

Ámde merőben más helyzetbe' van itt ez az ország;
 Tétlen lenni se tud és ha akarna se bír.
 Mert a közel szomszéd hozzánk, a török nem is enged
 Nyugtot, sem békés életet és pihenőt,
 Épen azért fogom én üldözni szünetlen, örökké,
 Míg szándékomnak kedvez a végezet is.
 Buzdít édes atyám fenséges alakja szünetlen,
 Buzdít, lelkesít a szent hit örök szava is.
 Így teve esküt a pún a római ellen örökre,
 És a gyűlölt phrygen így állt az Atrida boszút.
 És fel nem hagyok én soha, nem a míg élek e harcmezal,
 Míg csak a phryg vizen át nem menekül a török,
 Mert ő nem csak a hűnt készül kiáltani végkép,
 Ám a ki csak Krisztust tisztel a föld kerekén.
 Birni ma Hesperiót ohajtja, kívánja leginkább,
 Mert az övé lesz a föld, erre ha tesz rabigát,
 Mert, ha igába bajolt a Kelet Rómája előtte,
 Büszkén azt hiszi, hogy rabja lesz a nyugaté.
 E Rómát tüzzel-vassal földülni szeretné,
 Mint rég tette a gall és azután a geta.
 Rajta tehát, nagylelkű latin, ne aludj, nosza kelj föl!
 Ősi dicsőséged veszni örökre ne hagyd!
 Mit csak a nap látott, ha keletre, ha szálla nyugatra,
 Mind az a föld valaha ősid' uralta csupán
 És a világ ha bukik, ki segítsen elébb a világnak,
 Mint a kinek kezében volt a világnalóm.
 Hát nem szégyen-e, hogy ki a nyelved mestere, anyja:
 Graecia barbar szót törni, dadogni tanul?
 És hogy Rómátok gyönyörű nővére, leánya
 Úrnőből rab lett, barbar igába hajolt?
 És ha nem indít már, nem hat meg a régi dicsőség,
 Hogyha határodon áll ellened, az se riaszt?
 Gallia ha szűnyad vagy Ibéria, nem csoda az még,
 Mert nem környezi ám még egyiket se veszély.
 Merjem-e hinni, hogy épen az angol jönne segélyvel,
 Ő, a kit elválaszt távol az oceán is?
 Szívvel nem hajlék soha sem Germánia hozzám,
 Sőt inkább akadályt gördíte mindig elé,
 Titeket én velem úgy a közös vész, mint közös ellen
 Egybeköt és egyesít még a közös szeretet
 És hiszem is, mindent hogy Itália egymaga adhat,
 Hol nép annyi tanyáz és lehet annyi vezér.
 Ott van a versengő Genuának népe, hatalma.
 Szerte a tusc földön sok szabad állam is ott,

Ott, a ki Rómával mérközni bírna, Velencez,
Honnán a tengereken száll a liburni naszád,
És a nagy Alfonz ősi királyi családja is ott van,
Melynek uralma alatt áll ma a régi Tarent
S ott van atyánk Pius is, a kinek legfőbb a hatalma,
Mert hisz Róma s a föld főpapi botja alatt;
Ott a ki békésen kormányoz, Ferrara, téged,
Ott, ki vezet téged, Mantua, harcziasan:
Vannak még sokan, a kik erényben, erőben kiválók,
Ámde a legdicsebb még is a Sforza neve:
Van Latiumnak kincse tömérdek; tán az egész föld
Minden népe se' bír, mint ez egy, annyi vagyont.
Törjünk hát a futó ellenre együttes erővel,
Szép koszorút ad a föld, szép koronát ad az ég.
Mert az örök üdvösség vár az egekbe jutalmúl.
S ránk pazarolja a föld számtalanúl javait,
Ám ha ti hoztok akár nagy, akármi csekély segedelmet,
Nem hagyom el sohasem drága hazám' s a hitem.

DR. HEGEDŰS ISTVÁN.

A rómaiak végvárai

a Hargita-hegység alján s a keleti határvédelem czélja és rendszere.

(Első közlemény.)

Az 1894. év nyári szünidejének nagyrészét Ugron János alispán meghívása folytán Udvarhelymegye régészeti lelőhelyeinek ki-nyomozására és felülvizsgálatára szentelve, némi összefüggést és rendszert sikerült megállapítanom ama lelőhelyek között, melyeknek rómaiságát a legutóbbi évek során, részint Orbán Balázs¹ kitartó lelkes fáradozásai, részint Goos Károly,² néhai gymnasiumi tanár Segesváron s még őket megelőzőleg az ötvenes évek végén Müller Frigyes,³ az erdélyi evangélikusok ez idő szerinti érdemes püspöke, majd meg Ackner Mihály,⁴ volt szenterzsébetfalvai ev. lelkész s 1847/8-ban Neigebauer bukaresti porosz consul apránként kiderítettek. Miután már ezen vizsgálódásaimat megelőzőleg a Kis-Küküllő és Maros közét, valamint a Marostól fel a Nagy-Szamosig, illetőleg a Besztercze vizéig eső területet alkalmam volt Téglás István Torda-Aranyosmegye jelenlegi tanfelügyelőjének társaságában és segédkezése mellett ismételtelen bejárni, mostani vizsgálódásaimat a helyi vonatkozások szűk köréből kiemelve Dacia telepítési rendszerében siettem beilleszteni. Ily módon az általam felülvizsgált részint most kiderített adatok összességéből a rómaiak határvédelmi alkotásait a keleti részeken is megállapítva, végre abba a kellemes helyzetbe jutottam, hogy a miről korábban alig is álmodtunk s a mit épen azért a laicus publicum tán némi hitetlenséggel fogad, a Hargita alján is olyszerű limesvonallal rendelkeztek a rómaiak, a minőt

¹ Orbán Balázs: Székelyföld leírása. Udvarhelyszék. 1868.

² Chronik der archacol. Funde in Siebenbürgen. 1875.

³ Römerspuren in Ost-Siebenbürgen. Mittheilungen d. k. k. Central-Commission 1859.

⁴ Die römischen Lagerstädte in Siebenbürgen. 1858.

amott éjszaknyugaton a *Sebes-Körös* és *Szamos* között kimagasló Meszesről nagyérdemű tudósunk *Torma Károly*¹ megállapított.

Mindenekelőtt jól esik constatálnom, hogy azt az általam már 1888-ban hangsúlyozott irányelvet: hogy tudniillik a rómaiak daciai foglalását a dákok megalázásán felül, különösen a bányászható ásványtermékek birtokba vétele irányítá, s hegyvidékünknek gazdaságilag másképen értékesíthető területei kevésbé érdekelték a foglalókat: Udvarhelymegyei kutatásaim is teljesen igazolták. A kelet felé sorakozó hadállások áttekintése után még jobban megbizonyosodhatunk a felől is, hogy a daciai hadsereg stratégiai alapvonalát a Marosnak az Aranyos torkolatáig terjedő szakasza képezé s onnan Torda irányában az Aranyoson át Kolozsvárnak, majd pedig északnyugat felé Zutornak az Almás völgyre, onnan pedig az Egregyhez terjedt a hadi rend, hogy Zsákfalva és Mojgrád között a *Pomet*-hegy hírneves castrumában a barbárság lakta Tisza és Szamos közére kiéküljön.

Az északkelet és kelet felé elhelyezett védelmi állomások ketts sőt hármás övben kifejlődve lehető távol igyekeztek tartani minden ellenséges támadást a kijelölt alapvonaltól. S hogy a megjelöltem stratégiai felvonulás nem pusztán a geographiai alakulás eredménye, hanem tervszerűleg kifejlődő valóságos hadi rend, arról könnyű megbizonyosodnunk, ha a szorosan körülzárt Marosvidéken sorakozó hadállásokat jobban szemügyre vesszük. És eme hadállások áttekintése közben azt is legott észreveszi a figyelmes észlelő, a mit egy akadémiai értekezésemben² tüzetesen kifejtettem volt: hogy a nagyobb castrumokkal *mindig és mindenütt kiválóképen az aranytermő Érczhegységbe szolgáló völgynyílásokhoz alkalmazkodtak, sőt a katonai főhadiszállást Gyulafehérvárnál (Apulum) épen az Érczhegység szívéből eredő Ompoly (Ampelum) torkolatához helyezték.* Annyira terjedt ez a gondoskodás, hogy például Gyulafehérvártól délre, a mostani Piski állomás átellenében kimagasló aranyi hegykúpig a Maros jobbpartján közvetlenül az *Érczhegység* lábánál vezessék hadi úljokat: csak-hogy *Karnánál* az általam megállapított *Blandianánál* és Al-

¹ A Limes Dacicus felső része. 6 fametszettel és 1 térképpel. Budapest 1880.

² Téglás Gábor: Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. Akadémiai székfoglaló 1889.

gyógynál *Germizára* állomásaikkal a Zalatna és Verespatak felé irányuló hegyi átjárókat biztosabban fedezhessék. Déván alul Maros-Németi és Veczel között *Micia* castruma ismét az Érczhegységet délről feltáró kisbányai (boiczai) völgynyílást s a Fejér Körös mellékének forgalmát zárta el.

Ha pedig Gyulafehérvártól fennebb tekintünk, ott is mindenütt ezt a szorgos katonai elővigyázatot constatálhatjuk. Nagy-Enyednél a *Toroczkóról* kifutó s sziklaszorosával (Kököz, Intre-piatre) az Aranyoshoz átjárót nyitó hegyi patak nyilatát *Brucla* statioval fedezték. Alig 10 kilométernyire Maros-Decsénél a völgyszörületet újabb őrállomás biztosítja s Felvincznél az országút által követett fennsíköt szállották meg.

Székely-Földvárnál *Salinae* állomás Maros-Ujvár sótelepeinek értékesítése mellett a hadi út elágazó esomópontjából is szolgált és innen a Maros mentén *Vécsig* előretolt útszakaszból Tordának a bogáti fennsíkön ágazott ki az Érczhegységnek éjszaki körülzárolására Kolozsváron át *Sebesváraljáig* terjedő éjszaki hadi út íve. S miután az Aranyos mentén Abrudbánya, Verespatak, Topánfalva felől 100 kilométernyire kínálkozó természetes összeköttetést a II. század folyamán kitört háborúk s főleg a markomann támadások tanúságai szerint a Tordánál megépített *Potaissával* zárhaták el a külső meglepetésektől, a Caracalla által colonia rangjára emelt vicust katonailag Apulummal egyenlővé tevék s a szármataik, roxolanok és gothok támadásainak elhárítására Septimius Severus a Troemisből Daciába vezényelt Legio V. Macedonica hadparancsnokságával sietett Potaissa ellenálló képességét növelni. Az a másik körülmény pedig, hogy a külső behorhanásoktól közvetlenül veszélyeztetett Porolissumból (Mojgrad) az Antoninus Pius idejében alakított éjszaki Dacia (Dacia porolissensis) polgári igazgatását is az Érczhegységhez közelebb eső s a havasi átjárókon az Aranyos vidékével könnyebben érintkező Kolozsvárra, vagyis Napocaba helyezték: még kézzel foghatóbban illusztrálja az Érczhegység eme tervszerű körülzárolásáról felhozottakat. A római legiók fegyvereitől megkímélt dákok a Traianus táblán látható módon túlnyomólag a Szamos mellékén kerestek szabadulást s így magától érthetőleg arra felé kísérlék meg későbbi betöréseiket is. Ennek a vonalnak lehető sűrűn elhelyezett castrumokkal való megerősítése tehát mindjárt az occupatio után halaszthatatlan szükséglet képezett. Ezzel szemben a keleti határ-

szél felől a kultámadások veszedelme nem látszott oly iminensnek s azért a Gyulafehérvárhoz szolgáló két Küküllő völgyét sem rakták meg oly sűrű erődítvénsorozattal, hanem annál nagyobb gondot fordítottak a határszéli szorosok elzárására. A két Küküllő völgyén ezért csakis a katonai átvonulás igényelte hadállásokat constálthatjuk.

Igy a Nagy-Küküllő balpartján Mikeszászával átellenben a *kis-selyki castrum* alig egy napi járóföldre, 50 kilométernyire esett a főhadiszállástól. E tábor elhelyezésével a Viza-völgy mentén Vizakna, illetőleg a Verestorony felé elágazó kapcsolatot is figyelemben részesítik a tervezők. *Kis-Selyktől Segesvárig* nagyobb katonai állomást ismét nem ismerünk. Innen újabb 50—60 kilométernyi útszakasz következett a *székelyudvarhelyi* táborhoz, mely a határország alapállomását képezé. E szerint a hadparancsnokság 150 kilométernyire, vagyis 3—4 napi járóföldre (jó lovasokkal két napira) kapta a keleti örvidek legegyszerűbb útjának zárópontját.

A Kis-Küküllő 130 kilométernyi völgyében a XIII. legio egyik átmeneti állomását a nagy-enyedi Bethlen-főtanoda tulajdonában levő s Herepey Károly által gyűjtött téglabélyeggel *Dicső-Szent-Mártonra*,¹ Apulumtól 50 kilométerre helyezhetjük. Innen további átmenet nélkül újabb 50 kilométernyire *Sóváradsnál* már a határszéli castrumhoz érkezett a legénység. A két fővölgy közt azonban a vizválasztó gerinczét *Énlakánál* szintén megszállották azzal az erős táborhelylyel, mely a Hargita, illetőleg két Küküllő forrásvidékének átjárói felett örködött.

Ilyenformán a Gyulafehérvárhoz a Tövissel átellenben Miháczfalvánál a Marosba torkoló s a keleti határról Gyulafehérvárhoz s azzal az Érezhegységhez a legrövidebb utat kínáló két Küküllőnek csakis a felső vidékét erősítették meg katonailag, esakhogy éjszakra a Maroshoz és délre az *Oltig* egész várgyűrű biztosította a közép Marosvidék virágzó gyarmatainak fejlődését és nyugalma s a Hargita gerinczén átlépő idegen csakis ezen állomások valamelyikén folytatható nyugatra vezető útját.

Ime, Székelyudvarhelyről délnek indulva, mindjárt a Nagy-Homoródnak *Homoród-Szent-Pál* délre induló hajlásában jelentékeny táborhely állja útunkat s innen az Oltnak a persányi hegy-

¹ Közöltem Erdélyi Múzeum-egylet 1888. évf. Adalékok Dacia felíratánához cz. dolgozatomban.

séghez átjárót képező *hévizi* hajlását a két Homoród beszakadásán alúl Szász-Ugrával átellenben egy újabb castrummal látták el. Székely-Udvarhelytől felfelé éjszaknak *Énlaka*, majd a Kis-Küküllő mellett *Sóvárad*, tennebb a Nyárádnál *Mikháza* és végre a Marosnak Gyergyóból kivezető ivzáródásánál *Vécs* castrumai sorakoznak.

Dacia eme keleti örvidékét az Olttól, vagyis Héviztől a Marosig egy transversális, bár a közlekedés szempontjából itélve inkább vicinalis útvonal kapcsolható össze, mert a fő forgalmi üterek mind be Apulumnak az egyes völgyeket követték. Az Olt balpartjára helyezett hévizi castrumnak az Olton Szász-Ugrához irányuló útját máig felismerhetjük. Ebből az átszálló állomásból lefelé az Olt mentén a vöröstoronyi szorosig kiágazó mellékutat a mai Fogarasmegye egész hosszában csupán *Kis Sinknél* látták el egy katonai állomással. Minek is fíráasztották volna ott jobban magukat, mikor dél felé a fogarasi havasoknak maig alig járható szirtes gerinceze természetes védvonalat nyújtott.

A szóban forgó mellékút rendeltetését a verestoronyi szoroson bevezetett főúttal való kapcsolatban jelölhetem meg, mely a mai Boiczától Talmács mellett Gyulafehérvár felé és ki a romániai laplyra folytatását nyerte.

A Hévizről Szász Ugra irányában látható főútvonal azonban az Olt átlépése után a homoródi állomás irányában *Homorod*, Kacza faluk felé kereste a Nagy-Homorod völgyét s abban Darócz, Jánosfalva, Városfalva felé alig 25 kilométernyire Homorod-Szt.-Pálnál újabb castrumot ér. Ime tehát a határ mentén, miután a Hargita és Görgényi Havasok képezik e jelekből kitetszőleg Dacia keleti szélet, a castrumok közelebb helyezkednek egymáshoz s a fellödünk belsejére nyugatnak szolgáló völgyek alkalmas átjáróit gondosan elzárják mindenütt.

A Nagy-Homorod eme castrumától a Nagy-Küküllő völgyig, Székely-Udvarhelyig Reccsenyeden át Homorod-Szt.-Mártonnál már a kénosi hágo állja útunkat, és Patakfalván Felső-Boldogasszonyfalván át lejtett a N.-Küküllőhöz, melynek határőrsége Székely-Udvarhelyen az állami főrealiskola jelenlegi telkélül szolgáló Csonkavárban találta fel otthonát. Homorod Szent-Pál és Székely-Udvarhely távolsága alig 19 km. s ilyenformán 44 kilométerre esik itt a végeken két castrum.

Székely-Udvarhelyről a határvédelmi összekötő út a két Küküllőnek 40 kilométernyi vízválasztóját nem a pálfalva korondi tetőn szelte át, hanem attól kissé nyugatabbra Énlakához hajlott. A kiindulást csakis a mai irányban képzelhetjük a Szejke fürdő mellett Szombatfalván át a Nyikó völgyére. Ezen első vízválasztó az itt uralkodó trachyttufa mállékonysága daczára nem okozhatott túlságos technikai nehézségeket. Annál nehezebb feladat várt innen kezdődőleg a római katonaságra s bár nem vagyunk tisztában a folytatással, mégis minden valószínűséggel Szt.-Mihályfalu tájékaról a Szdon patak mentén kereshették a *Gagyvíz* forrásaihoz helyezett *énlaki castrum* megközelítését. Lehet azonban az is, hogy Farkaslaktól tértek Kecséd Kistaludnak s a kecsédi hegyen át jutottak el a 670 méter magasságban épült castrumhoz. Bárhol keresték is fel Énlakát Székely-Udvarhelytől odáig 30—35 kilométert számíthatunk s a Nyikó a völgyén egy közbeeső őrhelyet kell még keresnünk. Énlaka a Gagyvíz mellett Székely-Keresztturnál kaphatta csatlakozását a Nagy-Küküllő hadi útjához. Az énlaki castrum helyének kiválasztásában az vezethető a tervezőket, hogy a két Küküllő felső vidékének összes mellékvölgyeit, de különösen a Hargitán Parajdnak és Székely-Udvarhelynek átvezető hágók mindenikét lovas őrzéssel innen ellenőrizhették s szűkség szerint segíthették a megtámadott völgyek valamelyikét.

Énlakától csakis Etéden át kereshették a Küsmőd völgynyílását és Siklód mögött ismét 672 méterre emelkedve jutottak *Kibéd* irányában a 387 méter mélyen folydogáló Kis-Küküllőhöz, mely mellett alig pár kilométerrel fennebb *Sóvárada* castruma a kis-küküllőmenti hadi út záradékaül következik. Ez a távolság Énlakától legalább 25 kilométert számíthatott. Ily módon az Olttól 104, kerék számban 110 kilométernyi hosszúságban a két Küküllő érintésével délről éjszakra öt olyan castrum sorakozik, melyeknek összekötő útjai a vízválasztók nehezen járható gerinceit transversalis irányban szeltek s melyek ily módon egymással csakis a legszükségesebb katonai szolgálat megkönnyítésére szánt másodrendű úttal lehettek ellátva.

DR. TÉGLÁS GÁBOR.

Irodalmi Szemle.

A Vargyasi Daniel család

eredete és tagjainak rövid életrajza. Eredeti családi okmányok és más hiteles adatok után írta *Vargyasi id. Daniel Gábor* főrendiházi tag, stb. Bpest, Franklin t. 1896. 8-ad. 437 l.

Egy éve múlt, hogy „A Vargyasi Daniel-család közpályán és magán életben“ cz. a. egy kötet oklevéltár jelent meg Vajda Emil sz.-udvarhelyi tanár szetkesztésében, a család általános ismertetésével s ime most elhagyta a sajtót ennek mintegy I. kötete, a család egyes tagjainak feldolgozott története, legilletékesebb tollból, a család ez időszertini seniora, V. Daniel Gábor úrtól.

Maga mondja el az előszóban, hogy az ötvenes évek kényszerű nyugalma és magánya költötte fel benne az érdeklődést családjá levéltára, majd története tanulmányozása iránt s ebben való buzgólkodásának eredménye e vaskos kötet most, hogy 27 évi főispánsága után nyugalomba vonúlt.

A család eredetével kezdi munkáját. Megemlíti azt a mesét is az olaszteleki Columban család genealogiájából, hogy egy bizonyos „Colom, midőn a székelyek megtelepedtek, bánjuk volt Kr. sz. után 567-ben s innen az Árpád honfoglalásáig, mely megszüntette a báni állást“. I. Béla idejében Columban Orbánnak két testvére volt: Daniel és Endre, az elsőtől származott volna a Vargyasi Daniel, a másiktól az olaszteleki Columban család.

A Columban család „Colom bán“ őse, az első pillantásra látszik, hogy egy naiv szójáték, a milyen bánt az Orbánból is csinálhatott volna a Columbanok genealogusa.

Daniel Gábor maga sem hisz ebben, megjegygezvén, hogy „a Daniel család eredetét ezen okmányban sem találjuk fel, mint történetileg bizonyost.“

Maga a Daniel név eléggé mutatja, hogy az, mint a legtöbb székely családnév, eredetileg keresztnév volt, s midőn a családnevek keletkeztek a XIV—XV. században, vált családnevé. A név (mint bibliai keresztnév) már maga is a székely eredetre vall. Nem alaptól azé a D. G. amaz állítása, hogy „a család ere-

detéről felhozott eltérő nézetek mellett is a vargyasi Daniel családot székely eredetűnek állítom.“

A család tagjai a székely lustrumokban (1614 óta) mint primorok, azaz székely főnemesek szerepelnek.

A családi genalogia a család törzseül Balázst említi, a ki (Benkő szerint) 1396-ban a nikápolyi csatában harczott volna.

Az első okleveles említés 1499-ben vargyasi ns. Daniel Lukácsról szól, egy 1500. oklevél ennek és fivérének Miklósnak apját, Pétert említi. A család leszármazása oklevelekkel a XVI. század közepétől igazolható.

I. Ferencz II. János király híve és vitéz bajtársa Udvarhelyszékben Kis Baczonban nyolcz ház jobbágyot kap adományúl. Újabb adományt kap 1577. Báthory Kristóftól.

I. Zsigmond (Benkő szerint) Báthory István lengyel király udvarában udvari marchali tisztet viselt légyen. D. G. levéltári adatot a mi megerősíténé Benkő állítását, nem talált róla. Báthory István főudvarmestere, tudtunkkal, Wesselényi Ferencz volt (1581) haláláig.

A család első nevezetes történeti szerepet játszott tagja I. Mihály volt, 1606. Háromszék alkaptánya, 1609. királyi jogot nyer Báthory Gábortól székely örökségeiben. Udvarhely vicekapitánya is volt. Bethlen Gábor 1622. Háromszék főkirálybírájává nevezi ki. Külföldi követségekben is járt (Konstantinápolyban 1616., majd 1638-ban). Bethlen Gábor végrendeletében 300 aranyat, 200 frtot, két aranyos kupát, nyeret, lószerszámot, 12 szem velencei gránátot, s 16 ház jobbágyot hagy neki. Valószínűleg Bethlentől kapta a család hatyús czímerét is. 1630 Brandenburgi Katalin udvarmestere. Meghalt 1641. aug. 20.

Fia I. János alapítja a család olaszteleki ágát. Ez is követségekben forgolódott (1632. 1648 Bécsben, 1636 a budai vezérbasához.) Udvarhelyszék alkaptánya (1637—40.), majd Háromszék főkirálybírája volt (1649-től) Meghalt 1653.

Fiai közül II. Mihály 1681. az erdélyi hadak generálisa, Háromszék főkirálybírája 1687-ben. Unokája (I. Lőrincz fia) II. Lőrincz nyeri 1751-ben a báróságot, gyalog ezredes, később (1751.) kir. táblai bíró. Fiában (I. Samu † 1801.) kihalt az olaszteleki ág báró ágazata. A másik ágazatot I. János fia, VII. Péter fejleszti tovább. Ennek fia I. József (sz. 1676.) II. Rákóczi Ferencz segédtisztje, 1707. Aranyos szék főkirálybírája. Unokájában II. Sámuelben kihalt az olaszteleki ág férfi sarja.

A vargyasi ágat I. Mihály (Bethlen Gábor bizalmas híve) másik fia, III. Ferencz alapítja. Ez Udvarhelyszék főkirálybírája 1653—60. (1658. portai követ.)

Fia I. István, Udvarhely főkirálybírája, a Béli Pál összeesküvésében részességért perbe fogatott s fogságot szenvedett.

Első fia III. Mihály református lett Ága máig is virágzik.

Második fia V. Ferencz, kir. táblai ülnök (1715—1747) terjeszti legtovább a családot. Ennek unokája III. Elek Felső-Fehérmegeye főispánja, később az erdélyi kir. tábla elnöke, unitárius főgondnok; a kinek fia a család történetét író IV. Gábor, 1865—1891. udvarhelyszéki főkirálybíró és főispán, unit. egyházi főgondnok, főrendiházi tag, a szent István és Lipót-rend kis keresztese.

I. István 3-ik fia VIII. Péter Rákóczi Ferencz fegyvernöke volt s követ a svéd királyhoz és moldvai vajdához. Ága leányágra ment át.

I. Istvánnak 4-ik fia II. István vitte legtöbbre. Gr. Pekri Lőrincz kurucz tábornok hadsegéde volt, kinek leányát Polixéuát vette nőül 1709., 1735. báróságot nyert, a székely-udvarhelyi ev. ref. collegium főgondnoka s Udvarhelyszék főkirálybírája volt 1745—74.

Fia IV. István szintén Udvarhelyszék főkirálybírája majd fő-kormánybizéki tanácsos, aranykulcsos vitéz, belső titkos tanácsos lett. Fiában kihalt ez a bárói ág is.

Jelenleg a kitűnő hazafiakban gazdag jeles székely főnemesi családnak csak két ága virágzik: a III. Mihályé, három fiatal férfiben (VII. István, I. Béla, IV. Imre); s az V. Ferencz ága fejlődik tovább az író két fiában és unokáiban. Az ősök iránti kegyelet mellett tehát az utódok iránti szeretet és főkép tán a nemes példamutatás lelkesítette D. G. urat, hogy annyi buzgalommal, utánjárással, lelkiismeretes gondnal állította össze a család történetét az előttünk fekvő kötetben. Múltnak és jövőnek nem nyújthatott volna ennél szebb millenniumi ajándékot.

Dicséretére válik a munkának s írójának az is, hogy előszavában kifejtett elvei szerint kerül minden dicsőítést és nyugzást, „aműgy is mindenkit cselekedetei megdicsérnek, avagy meggyaláznak“. Állításainál adatokra és forrásokra hivatkozik, legtöbbször természetesen a család már előbb kiadott oklevéltárára.

Becsés függeléke a munkának, a Rákóczi-forradalomban szereplő báró Dániel Istvánnak önéletírása, a mely köztörténeti becsű forrásmunka jellegével bír Ezt követi a Vasvármegyében élt Danielek rövid története és leszármaztatása, melyből azonban rokonság a székely Danielekkel nem világlik ki.

Sz. L.

A román nemzetiségi törekvések

története és jelenlegi állapota. I. kötet, írta *Jancsó Benedek*. Ára 6 frt. Bpest, 1896. Lampel Róbert kiadása, 8-adrét VII. 801 l.

Folyó évi szept. 1-én egy nagybecsű könyv jelent meg, a mely hívatva van az u. n. román kérdést hazánkban teljes történeti fényre megvilágítani

Írója *Jancsó Benedek*, mindazokkal a kellékekkel s előfölté-

telekkel bőségesen rendelkezik, a melyek ily nagyszabású munka megalkotására szükségesek. S a hatalmas kötet végigolvasása meggyőzhet mindenkit, hogy nem kimélt semmi fáradságot, kutatást és előtanulmányt, hogy műve megfeleljen a kitűzött nehéz feladatnak s magas czélnek.

Kettős czél lebegett előtte: megismertetni a magyar olvasóközönséggel a román történetírás tendentiosus törekvéseit s megállapítani ezzel szemben a való igazságot; és előadni a román nemzeti törekvések fejlődését, hogy e törekvések jelenlegi állapota megérthető legyen.

Nagy és nehéz feladat, mert kevés az előtanulmány s a meglévőnek egy része is tendentiosus: Jancsó pedig az igazságot kereste, jól tudván, hogy a való igazság a magyar nemzet mellett bizonyít.

Két kötetből fog állani munkája. A most megjelent I. kötet négy főrészből áll: 1. a román nép és nyelv eredetének kérdése; 2. a románság története Magyarországon a honfoglalástól a mohácsi vészig; 3. a románság állapota az önálló erdélyi fejedelemség alatt; 4. a románság állapota a „Leopoldi diplomá”-tól II. József trónraléptéig.

Ezekben a keretekben látjuk aprólékos részletekig megvilágítva a románság keletkezését a Balkánon, a dárcziai continuitás meséjét és hamisításait, átköltözésüket a Duna balpartjára, a havaseli és moldovai vajdaságok keletkezését, beszivárgásukat Magyarország területére, az önálló g. k. román egyház keletkezését Erdélyben s az erdélyi fejedelmek támogatását, majd a románság vallásos uniojának történetét s az orthodox visszahatást, a román nemzetiségi politika kezdetét a mult században stb. stb.

A jeles munka kettős haszonnal kínálkozik: a politikus és államférfi megismeri belőle a román kérdés keletkezését, fejlődését és jelenlegi állapotát s tanulságot meríthet a baj orvoslásához; a történetíró megtalálja azt, a mit eddig erősen nélkülözött, a kérdés összefoglaló megvilágítását s a keretek megalkotását, melyen belül a további kutatások és tanulmányok történhetnek.

Nem üres ábránd az író azon hite, hogy könyve alapján a román nemzetiségi kérdés egy kissé az igazi valóságnak megfelelőbb színben fog feltűnni úgy a magyar államférfiak, mint a történetírók előtt.

Elmondhatjuk, hogy itt az írás, olvassátok, mert a nemzetiségi mozgalmak részletes és mélyreható ismerete nélkül magyar nemzeti történelmet sem csinálni, sem írni nem lehet.

Jancsó Benedeket az elismerés és méltánylás legteljesebb mértéke illeti meg, hogy ennyire actualis, legvitalisabb érdekeinket érintő, megvilágító és igazoló, nagybecsű munkával ajándékozta meg nemzetét. Jutalmát lelje fel abban, hogy könyve terjedjen el a legszélesebb

körben s hogy haszonnal és tanúsággal forgassák államférfiak, történetírók és a művelt nagyközönség.

Elismerés illeti az EMKE-t is, hogy a hasznos és jeles munka megjelenését bőkezű anyagi támogatásával elősegítette. —ys.

Publius Terentius Afer vígjátékai.

A magyar tud. Akademia megbízásából fordította Dr. Kis Sándor, kegyesrendi tanár. Budapest. Kiadja a magy. tud. Akademia. 1895. 619 lap. Ára 3 frt.

Hál' istennek, immár Terentiusunk is van, ismét leróttunk egy tartozást multunk és a classicismus iránt! — kiáltott fel bizonyára egy-két ember széles Magyarországon, mikor meghallotta, hogy az akademia Dr. Kis Sándornak a Karátsonyi-pályadíj felével kiűntetett Terentius-fordítását közzétette. Sőt megtörténhetik, hogy olyan ember is akadt, a ki megvette, hadd olvassa apánk egyik legkedvesebb klasszikusát, az urbanus Terentius édes honi nyelvünk urbanus zengzetén. Megvallom, én is, mint az ilyen vállalkozást nagyra becsülő ember, igaz örömmel vettem kezembe e jutalmazott műfordítást abban a reményben, hogy ha nem fogja is teljesen elém rajzolni a római vé finomult karthagói rabszolga szeretetre méltó ábrázatát, ha savából-borsából elhullat is valamit, egészben véve mégis oda varázsol Róma színpadára, a hol magyarul szólal meg az önkínzó Chremes, a kópé Phoimio, a furfangos Davus és annyi sok kedves alakja Terentius bohó színházának. De alig olvastam egy-két jelenetet, sajnálattal kellett tapasztalnom, hogy ez nem Terentius, hanem lelketlen bordélyházi történetek, mert épen az a kellem van róluk letörölve, a mi Terentius botrányos történeteit a költészet zománczával vonja be. S ha ez a terentiusi kellem hiányzik, mi vonzó van ezeken a cronique scandaleuse-ökön? Ha szintelen, kifejezéstelen a nyelv, elhalványultak a fordulatok, elvesznek a szójátékok minden kárpótlás nélkül, akkor érdemes-e ilyen dolgokat olvasni? Fárasztó és sívár foglalkozás biz' az. S az eredeti? Attól alig lehet megválni. Mi lehet ennek az oka?

Hogy a fordító, ép úgy, mint Arany az Aristophanes fordításában, a hatos iambust, helyesebben trimeter iambicust a mai színpad megszokott ötös iambusával cserélte fel, azt hibáztatni nem lehet. Azonban lehetetlen volt nem éreznie a fordítónak, hogy az ötös iambus, melyet ő plane nagyon kevés kivétellel épen csak ötös s nem hatodfeles alakjában használ, nagyon szűk terjedelmű Terentiusnak lépten-nyomon felaprózott, 15–16 szótagra terjedő senariusaival szemben. Igen, ezt érezte a fordító, mert szinte akarata ellen is kénytelen több sorral adni vissza az eredetét. Így pl. az Androsi leány az eredetiben 1003 sor, fordítónknál 1348, a Herélt az eredetiben 1094 verssor, a fordításban 1312 s így tovább. De még így is nagy hiányokat tűn-

tet fel a fordítás a hűség és teljesség szempontjából. Midőn pl. az Androsi leány prologusában a fordítónál ezt olvassuk:

»Egyező
A tartalom, de más a szerkezet« —

ki hinné, hogy ez ennek akar megfelelni:

Non ita sunt dissimili argumento, sed tamen
Dissimili oratione sunt factae ac stilo.

Ez a túlságos laconismus egyik legfőbb tulajdonsága a fordítónak. Már maga a laconismus is megváltoztatja a színmű tenorját, de még nagyobb baj, ha, mint fordítónknál rendszeren, avval jár, hogy az értelemre és jellemzésre fontos kifejezéseket elhanyagolja. Maradjunk az Androsi leánynál. Az első jelenetben Simo visszatartja a szakácskodó Sosiát.

Sosia. Mi az, miben még én szolgálhatok?
Simo. Szükség most nem szakácsságodra lesz.

Az eredetiben:

Sosia. Quid est,
Quod tibi mea ars efficere hoc possit amplius?
Simo. Nil istac opus est arte ad hanc rem, quam paro.

Vagyis Sosia azt kérdi, hogy ha nem arról van szó, hogy az ételt jól elkészítse, mi az, miben az ő művészete (t. i. a szakácsmesterség) annál többet tehetne. Simo erre azt feleli: Ahhoz, a mit tervezek, nem erre a művészetedre van szükségem, hanem mint mindjárt megmondja, hűségre, hallgatásra. Fordítónk szavaiból ezt így nem érthetni meg, mert Sosia nem szól az ő művészetéről (szakácsságáról) s Simo mégis a szakácsságára reflektál. Mily színtelen, semmit mondó a magyar Sosia kérdése, mily természetes és mily jellemző a latiné!

Mikor Simo megmondta, hogy hűségre és hallgatásra lesz szüksége, Sosia várakozással teljesen s nagy-komolyan ezt mondja:

Exspecto quid velis.

Fordítónknak ennyi helye nem volt fordítói Prokrustes ágyában; nála már csak egy szótag hiányzott egy iambikus sorból, Sosiának hát avval kell megelégednie, azért kevés, de nagy, a mit mondhat, szólván:

»Szólj«
És Simo szól: „Ego postquam te emi“...

E fél sor fordítónknál kivételes szerencséből egy egész sort kapott s ebben így nyújtózkodik: „Mióta szolgáltnak fogadtalak“.

De mi szükség volt megváltoztatni az értelmet? Hiszen a szolgálvá fogadás csak más értelmű, mint az eredetiben említett megvásárlás? Simo rabszolgaként vette meg Sosiát s csak később szabadította fel.

Menjünk tovább. Simo felvilágosítja Sosiát, hogy a menyekző, melyre készülnek, pusztá színlelés.

Sosia. Mért színlelés?

Ugy látszik tehát, hogy Sosia kételkedik Simo szavában s nem akarja hinni, hogy a menyekző színlelés, bizonyára, mert ő még mindig komolynak és igaznak látja. De hogy lehet, hogy a szolgál kételkedik ura illetően felvilágosító szavában? Nézzük Terentiusnál.

Sosia. Quor simulas igitur?

Azaz: hát akkor mért színleled, ha nem igaz, mire való a színlelés? Nem kételkedik tehát ura szavában, csak további telvilágosítást kér a színlelés okára nézve.

Fordítsunk egy-két lapot. Simo dicséri a fiát Sosia előtt s így szól:

»Mert a ki e népség közé kerül,
És szíve köztök szeplőtlen marad,
Az élte sorsával tisztába van.

Ez utolsó sort így mondja Simo latinul:

»Scias posse habere iam ipsum suae vitae modum.

Tehát nem élte sorsával van tisztában, hanem: az már maga tudja kormányozni (korlátolni) életét.

Simo később elbeszéli a temetést, melynél fia egy leányt megment a máglya lángjaitól s így folytatja:

S keblére sirva oly bizalmasan
Borúlt a lány, tisztán megérthető
Belőle, hogy szerelmök már nem új.

Az eredetiben:

Tum illa, ut consuetum facile amorem cerneris,
Reiecit se in eum flens quam familiariter.

Tehát nem az a kérdés, új-e szerelmük vagy régi, hanem hogy oly bizalmasan borúlt reá, mint a meghitt szerelmesek között járja.

Simo tovább:

»Komor kedvvel térek haza.
Terentiusnál: »Redeo inde iratus atque aegre ferens.

A komor kedv ezt nem fejezi ki, ő t. i. haragos volt és fia viselkedését zokon vette.

A harmadik jelenetben Simo Davust, a gaz kópét, fia jóféle Mentorát ki akarja ugratni a bokorból.

Simo. S ha gaz tanácsadója van,
Zavart fejt csak jobban megzavarja.
Davus. Nem értelek.
Simo. Nem? Ej!
Davus. Rejtélyeket,
Mint Oedipus, Davus nem fejteget.

Kisebb dolog, hogy tanácsadó- az eredetiben magister, tehát sokkal jellemzőbb szó; az *ej!* se jellemző a *hem*-re, inkább *hm!* Davus azonban csak ennyit mond:

»Non: Davus sum, non Oedipus«.

Ez a vígjátéki tonus, rövid a hol rövidnek, velősnek kell lenni. »Davus vagyok, nem Oedipus.« A ki nem tudja, mi különbség van Davus és Oedipus közt, az a fordító szavából sem fogja a dolgot megérteni. Ez nem fordítás, hanem magyarázó paraphrasis. De mit ér, ha a legtalpraesettebb dictiót tönkre teszi?

Egy pár sorral alább Simo azzal fenyegeti Davust, hogy ha megtudja, hogy a menyekzót mesterkedésével meghiusítani iparkodik:

„Félholtra verlek s rajtad örletek
Holtod napjáig“.

Az eredeti:

Verberibus caesum te in pistrinum, Dave, dedam usque ad necem.

Tehát nem: »holtod napjáig«, mert *nex* nem egyszerű halált jelent, hanem erőszakos halált. Simo azzal fenyegetődzik, hogy holtra dolgoztatja Davust, tehát inkább így kellett volna visszaadni: »míg megszakadsz.«

A fordító említett laconismusa néha teljes értelmetlenségbe csap. *Mysis*, *Glycerium* szolgálója, hallva *Pamphilus*-tól, úrnője kedvesétől a dolgok rossz fordulását, így beszél magában:

Mi lesz
A vége ennek? Oh, mint rettegek.
Glyceriummal ezt tudatni kell.
Vagy ő, vagy én.

Mi ez a »vagy ő, vagy én«? Az eredeti:

Sed nunc peropus est, aut hunc cum ipsa aut de illa me advorsum
hunc loqui.

Tehát: szükséges, hogy ez (t. i. *Pamphilus*) beszéljen ő vele (*Glyceriummal*), vagy én ez előtt beszéljek ő róla. Ezt a vagy ő vagy én-ről sejteni sem lehet.

De ime egy kis kóstoló a fordítás tenorjára nézve.

Pamphilus: Hé, *Davus* állj meg (*Dave*, ades, resiste.)

Davus. Én-e? *Pamphilus*!

Téged hajszollak. Itt *Charinus* is.

Jó, hogy találalak mindkettőtöket.

Veletek volna egy néhány szavam.

(*Quis home est, qui me...?* o *Pamphile*,

Te ipsum quaero. *EngaeCharine*: ambo opportune: vos volo.)

Pamphilus. *Davus* veszendőben vagyok. (*Dave*, perii.)

Davus. Figyelj, (!) (*Quin tu hoc audi*: »Hallgass csak rám.«)

Pamphilus. El is veszttem. (*Interii*.)

Davus. Tudom, mi a bajod. (Quid timeas, scio.)

Charinus. De én kétségbe eshetem.

(Mea quidem certe in dubio est vita.)

Davus. Tudom.

(Et quid tu, scio: »Azt is tudom, hogy te mitől félsz«.)

Pamphilus. Nősülni énnékem. (Nuptiae mi [t. i. parantur].)

Davus. Azt is tudom.

(Etsi scio? azaz: mégis beszélsz, habár tudom?)

Pamphilus. És még ma. (Hodie.)

Davus. Jaj, fülem! mindent tudok.

Te félsz, hogy el kell vened a leányt.

Te meg, hogy elvehesd, azért epedsz.

(Obtundis, tametsi intellego?)

Id paves ne ducas illam: tu autem, ut ducas.)

(Azaz: te attól remegsz, hogy el kell vened, te meg, hogy meg nem kapod.)

Charinus. Való. (Rem tenes = érted.)

S ez így megy végig. A személyek a fordításban vagy nem aztmondják, vagy nem úgy mondják. A *comica vis* (virtus) Caesar szerint Terentiusban is hiányzik. Mit mondana erről a fordításról, mely mélyebben még a szöveg értésébe sem hatolt bele? Legerősebb bírálata, ha szembe állítjuk vele az eredeti szöveget Alig van sora, mely az összehasonlítást kiállaná. A művelt laikus, ha a fordítást kezébe veszi, álmélkodni fog apáink ízlésén, hogy ezt a száraz, lelketlen, színtelen, értelmetlen Terentiuszt annyira tudták szeretni, dicsőíteni. De előbb Terentiuszt kell irodalmunk számára meghódítani, akkor fog ő is meghódítani másokat.

—i—s.

Különfélék.

A Mátyás-szobor alapkövébe tett oklevél.

Az olvasónak üdv! Kolozsvár sz. k. város törvényhatósági bizottsága 1882 évi július 21-dikén tartott közgyűlésében Nagy Lajos bizottsági tag és unitárius esperes indítványára egyértelemmel elhatározta, hogy legnagyobb szülöttjének, Mátyás királynak, a város főterén az egész haza részvételével emlékszobrot fog emelni. E célra 5000 frtot szavazott meg, egyszersmind egy állandó száz-as-bizottságot küldött ki elébb gr. Esterházy Kálmán, Kolozsvár és Kolozs megye főispánja, utóbb 1887-ben Hegedüs Sándor, Kolozsvár orsz. képviselőjének elnöke, Sigmond Dezső, Kolozsvár orsz. képviselője, Albach Géza polgármester és dr. Szabó Károly egyetemi tanár alelnöke alatt.

E bizottság a maga kebeléből egy végrehajtó-bizottságot küldött ki. Ez ismételtén országos gyűjtést rendezvén, egyszersmind egyesítvén az egyes törvényhatóságoknál és takarékpénztáraknál őrzött, még a 40-es évek elején e célra történt gyűjtéseket s legfőképen támogatva

I. Ferencz József Ő Felsége, legkegyelmesebb királyunk 13000 frtnyi adományával: 1894-ben országos pályázat útján a Mátyás király két életnagyságnál nagyobb lovagszobrának megalkotására Fadrusz János szobrászszal összesen százharmincezer frtban szerződést köt-
vén, Kolozsvár sz. k. város közönsége elhatározta, hogy az 1896-diki millenáris évben a szobor alapkövét ünnepélyesen leteszi.

Ezt az ünnepet a magyar törvényhozás az ezredéves országos ünnepek egyikéül fogadván el, Kolozsvár sz. k. városa e nagy és örökre nevezetes évben, midőn a magyar állam

I. FERENCZ JÓZSEF

ő cs. és apostoli magyar királyi felségének dicsőséges uralkodása alatt,

LOSONCZI BÁRÓ BÁNYFY DEZSŐ

miniszterelnöksége idejében ezeréves főnnállását ünnepelte; a szobormű alapkövét Ő Felsége, dicsőségesen uralkodó apostoli magyar király képviselője:

KOMLÓS-KERESZTESI BÁRÓ FEJÉRVÁRY GÉZA

m. k. honvédelmi miniszter; a magyar kormány képviselője:

BRANYITSKAI BÁRÓ JÓSIKA SÁMUEL

Ő Felsége személye körüli m. k. miniszter;

HEGEDŰS SÁNDOR

a szobor bizottság elnöke, Kolozsvár vár. orsz. képviselője;

UZONI GR. BÉLDY ÁKOS

Kolozsvár város és Kolozsmegye főispánja, valamint a magyar képviselőházak, a szomszéd törvényhatóságoknak küldöttei, a város törvényhatósága, a szoborbizottság, továbbá a meghívott egyházi, katonai és polgári méltóságok, hatóságok és nagyszámú ünneplő közönség jelenlétében,

ALBACH GÉZA

polgármestersége idejében, 1896 szeptember 30-ikán a szokott szertartások és kalapácsütések között letette.

Legyen ez a kő megingathatatlan alapja a rövid időn rajta emelkedő emlékszobornak, melynek hivatása lesz egyrésztől bizonyosságot tenni arról, hogy Kolozsvár sz. k. város közönsége a nagy királynak, mint legnagyobb szülöttének emlékét kegyelettel őrzi; másrésztől egyik nevezetes tanújele lenni annak, hogy e haza fiai az ezredik év emléket minő alkotások által kívánták megörökíteni. De legyen egyszerűsmind e szobormű egyik rombolhatatlan hirdetője nemzeti multunk nagyságának, dicsőségének és mint ilyen, dobogtassa meg a haza minden hű fiának szívét, s teljesítse e magasztos hivatását, míg magyar él ezen a földön.

Kolozsvár, 1896. szeptembér hó 30-ikán.

(Aláírások.)

Teleki Mihály emléke.

A millennium ünnepe kegyeletes érzelmeket ébreszt a lelkekben mindenfelé a mult idők nagy alakjai és dicső tettei emlékenek megörökítésére.

A széki és teleki római sz. bir. gróf Teleki nemzetség is elhatározta, hogy Teleki Mihály elesése helyén, a zernesti csatatéren, emlékkövet állít. Már századunk elején is nyilvánult e kegyeletes szándék a nemzetség akkor élt tagjai szívében; küldöttek is ki egy bizottságot, mely a csatatéren megjelenván, javaslatot tett a nemzetség gyűlésén 1803-ban, hogy hova gondolná állíttatni a tervezett emlékkövet. Akkor az Ó-Tohán és Zernest falu határa összeszögelésénél, az országút mellett azt a pontot ajánlották, a hol akkor még állott, most ledöntve fekszik egy régi kőkereszt, oláh felirat nyomaival, valamely kegyeletes fogadalom emlékére.

Az emlékkő-állítást ekkor elmaradt. Most a grófi nemzetség újabb határozata alapján ismét kiküldött egy bizottságot a hely kiválasztására, a mely f. é. aug. 31-én felkereste a csatatér s a következő jelentést és javaslatot vette jegyzőkönyvre:

Jelentés, a gróf Teleki Mihály elesési helyét (a zernesti csatatéren) kutató bizottság működéséről.

A gróf Teleki nemzetség mult évben tartott gyűlésén elhatározta, hogy a család második alapítója s dicső emlékü őse, gr. Teleki Mihálynak, az erdélyi hadak főgenerálisának a zernesti csatatéren, a hol 1690. aug. 21-én a haza védelmében elesett, emlékoszlopot állít.

A szükséges előtanulmányok megtételére felkérte id. gr. Teleki Domokost, a nemzetség ez időszertinti seniorát, hogy a család néhány tagjával s meghívandó történész szakértőkkel a csata színhelyét keresse fel s ott, a történeti feljegyzések s a helybeli tradíciók alapján, a gr. Teleki Mihály főgenerális elesési helyét lehetőleg állapítsa meg és az emlékkő hol leendő felállítása iránt tegyen javaslatot.

Ennek következtében 1896. auguszt. 31-én a zernesti csatatérré kiszállottak gr. Teleki Domokos, gr. Teleki Döme, koltói gr. Teleki László, gr. Esterházy Miguel, Koncz József, a nemzetség marosvásárhelyi levéltárának őre és dr. Szádeczky Lajos egyetemi tanár. A helyszínére érven, s ott legelőbb is Ó-Tohán, majd Zernest falu határát bejárván, s Czámpa Gusztáv járásbíró és Orlovszky Gyula főerdész kalauzolása mellett a csatatér megsemlélvén, s a helyszíni viszonyokat a csatában részt vett Cserei Mihály és mások tört. feljegyzéseivel összevetvén, a következőket állapította meg:

1. A német és az erdélyi sereg hadsoraí balszárnyukkal a Muscellului domboldalra (a Csereinél említett „csereklyés hosszan elnyúlt oldalra“), s jobb szárnyukkal Ó-Tohán falurra támaszkodtak.

2. Teleki Mihály is ott állott a csata folyamán, hol a német hadak fővezére, Haiszler mellett, a domb oldalán, hol a székelyek élén. a második csatasorban.

3. Thököly török-tatár hada az első sorban álló németek balszárnyát a domb alatt megtámadván, azon keresztül törtek s az erdélyi sereg ellenállását megtörték.

4. A második csatasorban álló székelység (Cserei szerint) meglátván, hogy a németen általjött a török, még kopját sem emele, hanem rettenetes zúgással megszalada; a német is eszében vevén, hogy fut a székelység, ő is (hátrafelé) nyomulni kezdte. „A török a szaladó németeket s székelyeket üzven s vágván“ -- a menekülésnek (mint Csereiből alább is látszik) az Ó-Tohán falu és Muscellului domboldal között elterülő mintegy 1—2 km. széles mezőn kellett történnie.

5. Itt, ezen a mezőn kellett történnie a Teleki Mihály elesésének is, a kinek (Cserei szerint) „a kedves Kálmán nevű lova a harcshelyen lévő búzakalángyában megbotolván, leesék lovastól“ s a törökök összevagdalták s állították. Itt találta meg másnap (aug. 22.) holttestét Komáromi János, Teleki Mihálynak a harcban fogásba esett egykori titkára s innen küldötte Thököly haza Görgénybe.

Teleki Mihály elesési helye pontosabban meg nem határozható, de a helyszíni viszonyokból, a hadak felállításából s a csata ismeretes lefolyásából a legnagyobb valószínűséggel megállapítható, hogy Teleki Mihály a Muscellului „csereklyés“ domboldal és Ó-Tohán falu között elterülő 1—2 km. hosszú s körülbelül ugyanannyi széles sík mezőn esett el.

Az emlék tehát ide volna állítandó, vagy erre a sík mezőre, (a hol azonban meglehetősen elrejtve volna az utazó közönség előtt); vagy még inkább a mellette végig húzódó dombsor valamely kimagasló pontjára. A sík mezőt javallaná a csatatér és az elesési helyitt volta (a vasút mentében pl. az ó-toháni őrház mellett, a falu keleti végén könnyen őriztethető volna), a párhuzamos dombsor valamely pontját az a körülmény, hogy onnan jobban kimagaslanék s inkább megfelelné rendeltetésének.

Főkép egy pontja van e magas plateának, melyet a bizottság legalkalmasabbnak vél: annak flkör alakban összeszűkülő keleti végpontja, a mely az alatta elterülő völgyalapályból hirtelen emelkedéssel imponosan magaslik ki s a hol a felállítandó oszlop mintegy világító torony, minden oldalról látható s messziről szemlélhető volna. Alatta terül el nyugat felé a csatamező, mögötte oldalt nyugotra Ó-Tohán

és Zernest, keletre Rosnyó, vadregényes várfalaival, délre Törösvár (a hol a csatározás kezdődött): úgy, hogy ez az egyetlen pont, mely a csata s a menekülés iránya főpontjairól látható. Tőle északra folyik a Barcza patak, azon innen vezet a vasút vonala és az országút Brassó és Rosnyótól Zernest felé; keleti oldalán közvetlen alatta folyik a Törösvári vagy Török-patak s azon túl nem messze vezet a Rosnyótól Törösvárra vezető országút. Úgy, hogy ez a pont, míg egyrészt a csataterhez közel, minden valószínűség szerint Teleki Mihály elesési helye fölött emelkedik, a legfőbb közlekedési utak elágazásának mintegy középpontján magaslik ki.

A csatater azon pontjáról, melyet a bizottság leginkább gondolhat a Teleki Mihály elesési helyének (az Ó-Tohán falu déli oldalán elterülő mező középpontjáról, a hol az út Törösvár felé a domb alá ér s a hol egy régi kőkereszt is áll), gr. Esterházy Miguel úr a négy oldal felé fénykép-fölvételt csinált, mely a csatateret feltűntetni van hivatva.

A bizottság véleményének bővebb illusztrálása a csata lefolyását s a csatater helyrajzát feltűntetendő történeti munkának lévén feladata, a bizottság azzal a hő óhajással zárja be rövidre fogott jelentését, vajha a száz év óta húzódó emlékkő-felállítás mennél előbb megvalósulna, hogy az emlékkő, míg egyrészt kegyeletesen hirdetné a grófi nemzetség dicső emlékü alapítójának a haza oltárán való nemes önfeláldozását, másrészt az erdélyi nemzeti fejedelemség történetének mintegy határkövét jelző zernesti csatának emlékét is jelképezné.

Kelt Brassón, 1896. szept. 1.

Id. gr. Teleki Domokos

Ifj. gr. Teleki Domokos.

Koncz József.

Koltói gr. Teleki László.

Dr. Szádeczky Lajos.

Hunyadvármegye ezredévi emlékünnepe a Vulkán és a Vaskapu-hágóknál szept. 5. és 6-án a legmáltóbb és valóban lélekemelő módon ment végbe. A vármegye közönsége a meghívott vendégekkel Déváról a nagy multú és még nagyobb szépségű vidék román lakosságától mindenütt lelkesen üdvözöltetve, szept. 5-én érkezett Vulkán faluba, hol a falu közepén állították fel a vajdahunyadi vasgyárban ingyen öntött s egy hatalmas dévai gránit tetejébe elhelyezett emléket, mely égfelé emelkedő óriási buzogányt ábrázol. Báró Szentkereszty György főispán lelkes megnyitó beszéd után Solyomfeketé Ferencz, a hunyadványi tört. társulat nagyérdemű alelnöke magyarul, Janza Vazul petrozsényi főszolgabíró pedig románul emlékeztette a népet arra a hősiségre és hazaszoretetre, melylyel e hágót 1445-ben Kendeffy Miklós oltalmazta a törökök ellen s minden felekezet papja megáldotta az emlékművet. Az óriási sátorban ősi módon tartott áldomás és a nép számára rendezett lakoma után a társaság

Hátszegre vonúlt, hol a Nopcsa báróné vezetése alatt álló nő-egyesület sikerült hangversenyt rendezett, Téglás Gábor akad. tag pedig felolvasást tartott. Másnap hosszú kocsisorban indult a Vaskapu felé a közönség, melynek sorában feltűnően sok arisztokrata-hölgy vett részt. A sarmisegethusai amphitheatrumnál 150 főből álló román lovas banderium vette át a menet vezetését. A megérkezőket Zajkány községnél diadalkapu, mozsárdurrogás és a hunyadi s krassó-szörényi magyarok és románok felejthetetlenül festői és nagy tömege fogadta. Maga az emlék az országot mellett, igen jól látható helyen áll s épen olyan, mint a vulkáni. Megnyitójában a főispán helyesen emelte ki, hogy az ország hét millenárius emléke közé kellett volna fölvenni ezt a pontot, hol Hunyadi János 1442. szept. 6-án oly világtörténelmi fontosságú csatát vívott. Kun Róbert tanár, a hunyadmegyei tört. társulatnak kezdetől fogva buzgó titkára magyarul s Nestor Miklós gör. kath. püspöki helynök románul igen emelkedett szellemű és nagyhatású emlékbeszédet tartott Megható volt, a mint a Hunyadi-gyermekek, kik magukat Hunyadi Jánostól származtatják, egyszerű koszorúikat a szobor gránit talapzatára helyezték. Mint tegnap Vulkánban a petrozsényi bányászoknak, itt a vajdahunyadi vasgyárnak zenekara játszotta el a himnust és szózatot, melyet a nép valódi áhítattal hallgatott. Itt is áldomás, ökörsütés és páratlanul szép népvigalom fejezte be az ünnepet, melyet Hunyadmegye, élén Szentkereszty fő- és Hollaky Arthur alispánnal s a derék hunyadmegyei tört. és rég. társulat nemcsak történelmileg, hanem politikailag is jelentőssé tett. Megemlítjük, hogy az erdélyi múzeumot dr. Moldován Gergely, a kolozsvári egyetemet pedig dr. Márki Sándor képviselte; a budapestiek részéről csupán az ethnogr. társulat küldte el képviselőjét, Herrmann Antal személyében.

M—r.

Thököly Imre fejedelem 1691—92. leveleskönyvét adta ki Thaly Kálmán, a M. T. Akadémia tört. biz. megbízásából, az eredetiből, a Magyar Történelmi Emlékek (Monumenta), Irok, 31. kötetében (Bpest 1896. IX. és 399 l.) A hatodik kötet ez Thököly naplójából és levelezéseiből s 1691. márcz. 29-étől 1692. decz. 28 tartalmaz iratokat: olyan korból, midőn a már hanyatló csillagú, de törhetetlen erélyű „kurucz király“ még mindig jelentékeny politikai tényező vala a török hatalommal való szoros szövetségében. A szultánok, nagyvezérek kikérték tanácsait, igénybe vették közreműködését s még ezerekből álló haderejét. A török viszonyokra, valamint az erdélyi határokon, a Maros, Alsó Tisza, Alsó Duna, Timok, Morava táján folyó hadi vállalatok eseményeire számtalan érdekes részletet tartalmaznak e levelek. Megismerjük belőle az u. n. „temesi bánság“, az aldunai tájak nagyon becses föld- és helyrajzát, a már feledésbe ment, vagy oláhba, rácza olvadt régi magyar helyneveket, a minek a délvidék mono-

graphusai kiváló hasznát vehetik. Méltán sorakozik e kötet az előbbiekhöz 623 becses levelével, okíratával. Thaly Kálmán nagy szolgálatot tett a hazai történetírásnak, mikor e kötetet a Pozsonyban őrzött Jeszenák-féle kéziratgyűjteményből, egy a Thököly naplói viszontagságos sorsáról írt bevezetéssel, kiadta.

Tolnavármegye története két vaskos kötete jelent meg a millenniumra: az első rész, melyben Tolnavármegyét az őskortól a honfoglalásig írja le Wosynski Mór, szegszárdi apát-plébános. Igazi nagyszabású díszmunka, nagy 8-adrét alakban, 1055 lapon, 3600 ábrával és 3 térképpel, a mely az eddigi vármegyei monographiák őskori részei fölött messze kimagaslik. Wosynski egy évtized óta dolgozik e nagy munkán; községről-községre, dűlőről-dűlőre barangolva egymaga kutatta át az egész megyét, hogy az anyagot összegyűjthesse a vármegye őskorának megírásához. S fáradozását fényes siker koronázta. Nincs talán vármegye hazánkban, mely oly gazdag volna régészeti leletekben, mint Tolnavármegye; de hogy egyik sincs annyira átkutatva, azt bizvást állíthatjuk. Wosynski érdeme ez, a ki leleteiből egy gazdag múzeumot állított össze, melyet a vármegyének ajándékozott. E leletek alapján írta meg a vármegye őskorának történetét mintegy 2000 évre visszamenőleg a magyar honfoglalás előtt. A honfoglalástól dr. Kammerer Ernő fogja folytatni, a kinek neve garancia, hogy méltó folytatását fogja adni a Wosynski mintaszerű munkájának, a mely az ismert korszakokon belül mindig előbb az általános culturrépet ecseteli s aztán a leletek betűrendes sorában az összes megyei leleteket elősorolja, mint bizonyítékait az egyes korszakok előre bocsátott művelődési állapotainak. A leletek rajzain kívül művészi képek díszítik a szép munkát, melyre büszke lehet Tolnavármegye.

A M. Történeti Életrajzok 1896. XII. évfolyama a nyár folyamán indult meg, az 1. 2. füzetben gróf Széchenyi István életrajzával Zichy Antaltól, a ki Széchenyi naplóit is sajtó alá rendezvén, egészen beleélte magát Széchenyi köz- és magánéletének ismeretébe és lelki világa megértésébe. Ez a teljes tájékozottság és Széchenyi kedélyállapotának nem könnyű ismerete meglátszik a jeles életrajzon, a mely e két füzetben Széchenyi születésétől a reformok terén való fellépéséig, a „Hitel“ kiadásáig terjed. Szobbnél szebb illustratiók díszítik ezeket a füzeteket is: a legnagyobb magyar, atyja, anyja, felesége (a bájos és nagylelkű Seilern Crescentia bárónő) különféle arcképei, születési háza Bécsben (a Herrngassei gróf Wilcekház, nem mint eddig írogatták, az augarteni csász. nyaraló), a czenki kastély, a Quárta-ház Kolozsvárt (a mai »Hungaria« szálló), a hol Széchenyi 1821. jun. 14-én szállva volt, br. Jósika János kormányzó, az uralkodók, diplomaták, hadvezérek stb. arcképei. Ugyancsak a nyáron jelent meg a XI. évf. 5. füzetében gróf Zrínyi Mik-

lós életrajza I. kötetének a befejezése Széchy Károlytól, az író előszavával, melyben beszámol forrásairól, megjegygezvén, hogy az életrajznak anyaga kilencztizedrészében merőben új. Az életrajz ez első kötete (324 l.) Zrinyi ifjúságát (1651-ig) az „Adriai Tenger Syrenája“ megjelenéséig tárgyalja. Dr. Wlassics Gyula cultusministernek, mint Csáktornya képviselőjének van ajánlva. Ezt a füzetet is szép illusztrációk díszítik.

A dévai m. k. állami főreáliskola 25 éves fennállásának és Téglás Gábor igazgató negyedszázados működésének alkalmából f. évi október hó 4-én délután 3 órakor a vármegyeház dísztermében örömmünnetet rendez. Régi, buzgó munkatársunknak mi is szívből gratulálunk.

Verne Gyula összes munkái képes kiadásának olcsó sorozatából a 44—52. füzeteket, bocsátotta közre a Franklin-Társulat, mely egyedül jogosított a képes kiadásra. A kilencz új füzet közül a 44 és 45-ik befejezi a »Servadac Hektor kalandos útazása a naprendszeren át« cz. érdekesítő regényét. A 46—52. füzetek pedig Verne másik nagyhatású regényét: „Dél csillaga — a gyémántok hazájá“ t tartalmazzák, mely déli Afrika és vidékére viszi az olvasót s a kalandok bonyodalmai és viszontagságai közt sok ismeretet és tanulságot nyújt e messze világrész szokásairól, földjéről, embereiről. A Franklin-Társulatnak Verne kiadásait mind jőnevű írók fordítják, így a „Dél csillaga“ is György Aladár, egyik legismertebb földrajzi írónk fordításában jelenik meg. A kiállítás díszes s az eredeti francia kiadás képei érdekesítik. Ebben 59 illusztratio van. Megrendelhető minden könyvkereskedésben. Egy füzet ára 20 kr. Díszes bekötési táblák minden regényhez 40 kr-ért kaphatók. Eddig az új olcsóbb képes díszkiadásban hét regény jelent meg: 1. A rejtelmes sziget. 2. Utazás a holdba. 3. Utazás a hold körül. 4. A Jangada. 5. Öt hét léghajón. 6. Servadac Hector kalandos útazása. 7. Dél csillaga.

Folyóiratok.

Az *Akadémiai Értesítő* jun. számát az Akadémia május 17-én tartott közgyűléséről szóló tudósítás nyitja meg. *Kállay* Béni közli a közlés alkalmával felolvasott »Az Árpádok és a magyar állam« czímű ünnepi értekezését, melyben kifejti, hogy az Árpádok előtt az lebegett czélul négyszáz éves uralmuk alatt, hogy népek magyar legyen és maradjon s hogy méltó társa legyen a mívelt nyugoti nemzeteknek, melyek között helyet foglalt. *Simonyi* Zsigmond előterjeszti Szilády Áron, Horváth Cyrill és Tóth Béla közléseit a königsbergi töredék egy érthetetlen helyéről. *Pecz* Vilmos kivonatban közli. »A magyarok ősi nevééről Bátorban született Constantinusnál« cz. értekezését. *Heller* Ágoston

jelentést tesz az Akadémia Goethe-gyűjteményéről. — A jul. füzetében *Koch* Antal közli Hantken Miksa palaeontologus felett tartott emlékbeszédét. *Szilasi* Móricz kivonatban közli a vogul és magyar névszói összetételekről írott értekezését; *Schuller* Lajos a Röntgen-sugarakról tartott felolvasását. — Az aug. számban *Téglás* Gábor »A daciai út Palánkától a Bisztra torkolatáig« cz. alatt tájékoztató kivonatban közli kutatásainak eredményét. *Hegedűs* István Guarinus és Janus Pannonius, a ferrarai egyetem szellemi alapítója és tanítványa viszonyát rajzolja. *Rupp* Kornél a Krakkói töredék eredetéről értekezik.

A *Századok* jun. (6.) füzetében *Thallóczy* Lajos közli és méltatja Presbyter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásait, hogy kiegészítse a honfoglalásra vonatkozó szláv kútföket. *Téglás* Gábor »Az Al-Duna felső zuhatagjainak szerepe a rómaiak történetében Trajanus felléptéig« cz. cikkében kimutatja, hogy az Al-Dunát az tette különösen fontossá a rómaiakra nézve, hogy környékén akkoriban igen sok éreztet bányásztak. *Sörös* P. Pongrácz megkezdi s a szept. füzetben befejezi Forgách Ferencz életrajzát. *Áldúsy* Antal egy új-adatot közöl Mária királynő diplomatai összeköttetéseihez. A Tárcaiban *Wertner* Mór a turóci prépostság alapításának évét állapítja meg. Szerinte az 1248-ra tehető. — A szept. (7.) füzetét *Jakab* Elek »Székelytelepek Magyarországon« cz. értekezése nyitja meg. *Fiók* Károly »Sabartoi asfaloi« czím alatt felel Pecz Vilmosnak »A magyarok régi neve Konstantinos Porphyrogenetosnál« cz. cikkére. Gr. *Wilczek* Ede megkezdi a Horváthi család lázadásáról írott értekezésének közlését. *Kropf* Lajos közli Hoffmann János tanácsosnak Ferdinánd király előtt 1551. elmondott beszédét, melyben leakarja beszélni Erdély elfoglalásáról. — zs. — kegyelettel emlékezik meg Curtius Ernő historicus haláláról.

Az *Archeologiai Értesítő* jun. (3.) számában *Hans* Semper a Magy. Nemz. Múzeumban levő kora-középkori csontdomborművekről értekezik, melyek művészettörténeti szempontból különösen érdekesek. *Bella* Lajos Scarbantia sánczát, *Kárász* Leo a dettai ékszerleleteket, *Gerecze* Péter az ezredévi kiállítás építészeti emlékeit s *Fetzer* János Ferencz a szilágymegyei régi fatemplomokat ismerteti. Irodalom, múzeumok és társulatok ügyeinek ismertetésével záródik e szám.

A *Történelmi Tár* jul.—szept. (3.) füzetében *Thaly* Kálmán a Magy. Tört. Társulat kézírattárából közli gr. Erdődy Sándor vasi főispán naplóját az 1708. évi orsz. gyűlésről, mely számos új adatot nyújt az említett orsz. gyűlés történetéhez. *Thallóczy* Lajos a castell-porpettoi levéltárból közlésezi az olasz és magyar Frangepánok levelezését. *Török* István dr. adatokat közöl a kolozsvári ref. egyház XVII. századi történetéhez. *Komáromy* András folytatja »A báró Perényi család levéltárából«, A.—A. pedig »Brandenburgi Katalin és a diplomácia« cz. alatt megkezdett közleményét. *Beke* Antal megkezdi a kolozsmonostori levéltár ismertetését, valamint *Karácsonyi* János a gróf Pongrácz család nedeczi levéltára oklevélkivonatainak közlését.

Az 1848—49. *Történelmi Lapok* jun.—szept. (12—18.) számaiban fontosabb cikkek a következők: Biró Sándor s Macskási Antal: Háromszék

önvédelmi hiteza, *Koós* Ferencz románjellelmrajzokat közöl 1848—9-től, *Biró* Sándor naplójából: Háromszéki forradalmi töredékek. *Farkas* József Vasvári elestéről tesz közé egy új adatot. *Matolai* Ede a podheringi csatát írja le, melyben személyesen jelen volt. *Koós* Ferencz adatokat közöl *Felvincz* 1848. nov. 13-án történt elpusztításhoz. *Lövei* Klára Thorma Jánosnak »Az aradi vértanúk« című festményét ismerteti, kegyelettel emlékezve meg a szabadság vértanúiról.

Az *Erdély* 3. számának első cikke »A turista ügyről«, *Thirring* Gusztávnak a *Turisták* Lapjában megjelent cikkével foglalkozik. dr. *Szűdeczky* Lajos »Középázsiai élmények« cím alatt leírja a *Zichy* expedíció útját a *Káspi-tótól* Szamarkandig. *Urmánczy* Nándor »Sedes Giergiensis« cz. alatt ismerteti Gyergyószéket. — A 4. számban *Possewitz* Tivadar az országos turista kongresszust írja le. *Hankó* Vilmos »Székelyföld« cz. alatt ismerteti a székely nép eredetét a rege szerint, a székelység történetét és a székelyföld földrajzi viszonyait. — Az 5. számban érdekes cikk »A turistaság faji szempontból«, mely védi az E. K. E.-t azon váddal szemben, mintha czélja csak az volna, hogy propagandát csináljon a magyarosítás érdekében. *Versényi* György leírja *Túrt* és a túri hasadékok. *Urmánczy* N. a *Görgény* folyó vidékét ismerteti.

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* II. füzetében *Váczy* János »Az árkádiai pör« cz. alatt a *Csokonai* V. Mihály emlékköve ügyében kifejldött tollharczot ismerteti. *Erdélyi* Pál közli a *Beöthy* László emléktáblájának leleplezése alkalmával tartott emlékezését. Az adattárban találjuk *Szent Brigitta* 15 imádságát, *Nagy* Lajosnak *Budenz*ről való emlékezését, *Illésy* Jánostól két adatot *Kisfaludy* Sándor életéhez, *Récsey* Viktor közlésében *Révai Miklós* *Paintner* Mihályhoz írott leveleinek negyedik közleményét és *Czékus* Lászlótól *Jászay* Pál naplójából a tizedik közleményt. Végül gazdag repertorium található.

A *Nyelvtudományi Közlemények* jun. (2.) füzetében *Szilasi* Móricz a finn-ugor névszói összetételekről értekezik. *Setälä* Emil az eredeti *kt* megfelelőjét a magyarban vizsgálja. *Halász* Ignác az 1894-ben itt járt lappoktól szerzett déli lapp szövegeket közli. *Hegedűs* István bevégzi »Az acusativusról a görögben« című értekezését. *Asbóth* Oszkár »Az ó-szlovén nyelv hazája« cz. cikkében felel *Wolf* Györgynek. — Könyvészet, ismertetések, bírálatok, kisebb közlések következnek.

A *Magyar Nyelvőr* jun. (6.) füzetében *Sebestyén* Károly »Nyelvújítók« cz. alatt az újabb nyelvújítási törekvéseket bírálja. *Kicska* Emil bevégzi értekezését az alanyról és állítmányról. *Király* Károly nyelvújítási adatokat közöl. *Asbóth* Oszkár a »fölnogy« szót magyarázza. — A jul. (7.) füzet *Turcsányi* Andor »A magyar meg a német« cz. népszerű felolvasásának egy részlete nyitja meg. *Nagyszigethi* Kálmán a »törlejt« és »vellejt« régi igék jelentését fejtegeti. *Mazuch* Ede, *Ratzenberger* Ferencz s *Rednitz* Ignác magyar elemeket mutatnak ki a nemzetiségek nyelvében. *Szigeti* József a vasúti germanizmusokat csoportosítja. — Az aug. (8.) füzetében *Tóth* Béla szöfordításokat bírál. *Lukács* Lőrincz kezdi s a köv. füzetben bevégzi azon szavak közlését, melyekkel *Faludi*

az irodalmi nyelvet gazdagította. *Lázár* István az alsó-fehér megyei népnyelv hangtanát, alaktanát és mondattanát ismerteti. — *Melich J.* a »lesz«-ről értekezik. — *Simonyi* Zsigmond a 8. és 9. füzetben folytatja Arany János Anti-barbarushoz írott jegyzeteinek közlését. — A szept. (9.) füzetben *Simonyi Zs.* a cím és rangsorról értekezik. *Seemann*, Gábor a laikus nyelvészkedést bírálja. *Miskovits* Henrik a geologia műszavait *R. Prikkel* Márián asszég, szög szó jelentését vizsgálja. — Mindenik füzetet nyelvtörténeti adatok, helyreigazítások fejezik be.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* jun.—jul. (6—7.) füzetében *Reményi* Ede »Nausikaa és Desdemona« cz. cikkében párhuzamot von e két nő szerelme közt. *Bayer* József Schiller Haramjainak magyar folytatását, a Megtért Mórt ismerteti, melyet Agyagos Molnár Sámuel írott. *Balassa* József a francia helyesírás reformjáról, *Csapó* G. Antonin a görög államkormányzás elméletéről értekezik. *Zlinszky* Aladár a magyar irodalom tanítás fokait állapítja meg.

A *Magyar Könyvszemle* ápr.—jun. (2.) füzetét »A Magyar Nemz. Múzeum Könyvtára« cz. jelentés nyitja meg. *Ásbóth* Oszkár megkezdi az 1494-i zenggi glagolita miscskönyv ismertetését. Ezután következik a vall. s közokt. miniszter jelentése a képviselőházhoz a Hunyadi-levéltár megszerzéséről. *Schönherr* Gyula a milánói Korvin codexekről, *Kanyaró* Ferencz Erdély első bibliographusairól értekezik. — Végül nyomdászati és könyvészeti adatok, vegyes közlemények vannak.

A *Protestáns Szemle* jún. (6.) füzetében *Historicus* a történelem-esinálásáról a millenium évében, *Várnai* Sándor a vallásoktatás reformjáról értekezik. *Paulik* János folytatja s a 7. füzetben bevégi a halhatatlansági eszme történetét. — A szept. (7.) füzetben *Szlávik* Mátyás a pessimismus és a kereszténység viszonyát fejtegeti. *Thury* Etel közli a »Dunántúl reformációja« cz. tanulmányának első részletét. *Wéber* Samu megkezdi Grósz Pál tanár és lelkész életrajzát.

A *Protestáns Közlöny* 26—29. és 31—36. számainak tárczájában *Miháltz* Elek a kolozs-kalotai reform. egyházmegye történetére vonatkozó adatokat közöl.

Az *Unitárius Közlöny* júl. (7.) számában Ferencz József püspök arcképét közli és kitüntetéséről emlékezik meg.

Megjegyzés. Az *Erdélyi Múzeum* októberi füzetét, okt. 15-ike helyett már szept. 30-ára kiadtuk, alkalmi füzetül a *Mátyás-szobor alapkövetétele orsz. ünnepére.* Szerk.